

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI ÕPPEJÕUDUDE INFORMATSIOONIVAJADUS JA SELLE RAHULDAMINE *

K. Noodla

Sissejuhatus

Tänapäeva teaduste kiire arengu, diferentseerumise ning põimimise juures muutub teaduslik kommunikatsioon järjest komplitseeritumaks. Sellest tulenevad ka teaduslikele raamatukogudele uued ülesanded oma töö ümberkorraldamiseks. Nii kerkiski TRU Teadusliku Raamatukogu (TR) ette küsimus, kuidas otstarbekalt organiseerida teadlaste informatsioonilise teenindamise süsteemi. Küsimuse lahendamiseks osutus vajalikuks kõigepealt täpsustada, missugust informatsiooni TRU õppejõud-teadlased vajavad oma teaduslikuks ja pedagoogiliseks tööks, mil viisil nad seda hangivad ja missugune on TR osa selles.

Teadlaste ja spetsialistide informatsioonivajaduse¹ uurimisele on viimase 10—15 aasta jooksul pööratud järjest kasvavat tähelepanu. Seda tõendab avaldatud tööde arvukus.² Uurimisi on korraldatud ja artikleid kirjutatud paljudes maades, eriti USA-s ja Inglismaal. Nõukogude Liidus on nende küsimustega tõsisemalt tegelema hakatud alles viie-kuue viimase aasta jooksul. Uurijate lähtekohad, eesmärgid, uurimisobjektid ja uurimismeetodid on olnud üsnagi erinevad.

* Materjali kogusid Elsa Kudu, Maare Kümnik, Inge Maastik, Kaja Noodla, Laine Peep, Aime Pärnakivi ja Eha Saarmaa.

¹ Informatsioonivajaduse all mõistetakse käesolevas teadlase informatsioonivajadust selle termini konkreetses ja üldises tähenduses, arvates siia ka informatsiooniallikad ja informatsiooniteenistuse.

² Mittetäielike andmete põhjal ilmus 1957. a. 15 tööd, 1962. a. — 109, 1966. a. — 70. — А. Высоккий. Потребности специалистов в научной информации. — Научно-техническая информация, 1968, сер. 1, № 3, с. 3. Teistel andmetel registreeris USA bibliograafia 1960.—1965. a. 676 nimetust informatsioonivajaduse uurimise kohta. — H. Menzel. Information needs and uses in science and technology. — Annual Review of Information Science and Technology, 1966, vol. 1, p. 44

Paljud uurijad lähtuvad informatsiooniallikast ja tema sobivusest informatsioonivajaduse rahuldamiseks. Suure grupi moodustavad informatsiooniorganite ja informatsiooni otsimise süsteemide efektiivsuse uurimised, eriti USA-s. Rida töid on pühendatud otseselt informatsioonivajaduse uurimisele; suhteliselt vähe aga käsitletakse kirjanduses teadlaste informatsioonivajaduse uurimise meetodikat.

Uurimisi on tehtud teadlaste ja inseneride hulgas. Teadusala-dest on enam tähelepanu leidnud täppis- ja loodusteadused (füüsika, keemia, matemaatika, bioloogia). USA-s on uuritud ka psühholoogide informatsioonivajadust.³ Mitme ala teadlaste informatsioonivajadust on uuritud Rumeenia, Poola ja Tšehhoslovakkia teaduste akadeemiates.

Teadlaste ja spetsialistide informatsioonivajaduse seost raamatukoguga on uuritud suhteliselt vähe. Nõukogude Liidus töötab 1965. a. alates VNFSV Kultuuriministeeriumi juures probleemkomisjon «Raamatukogu ja teaduslik informatsioon». Probleemi uurimise initsiaatoriks ja juhendajaks on M. J. Saltõkov-Štšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu. Uuritakse ulatuslikult ja mitmekülgelt spetsialistide informatsioonivajaduse rahuldamist suuremates raamatukogudes. Tööst võtab osa suur hulk raamatukogusid üle kogu Nõukogude Liidu.⁴ Esimesi andmeid on juba avaldatud.⁵ Teistest aktiivsemad on olnud Riiklik Avalik Teaduslik-Tehniline Raamatukogu Moskvas⁶ ja samanimeline raamatukogu NSVL TA Siberi osakonna juures Novosibirskis⁷.

Kõrgemate koolide raamatukogude aspektist käsitletuna ei ole Nõukogude Liidus seni ilmunud ühtki uurimust, kuigi selleks materjali kogutakse probleemi «Raamatukogu ja teaduslik infor-

³ Ulevaade 1966. a. lõppenud psühholoogide teaduslike sidemete uurimisest vt. Ю. А. Асеев. Опыт комплексного исследования системы научной информации. — Научно-техническая информация, 1968, сер. 2, № 7, с. 8—11.

⁴ И. К. Кирпичева. Исследование информационных запросов ученых и специалистов как первый этап разработки проблемы «Библиотека и научная информация». — Научно-техническая информация, 1965, № 12, с. 10—11; Б. Н. Бачалдин. Проблемы библиотекведения решать коллективам. — Техн. б-ки СССР, 1966, вып. 4, с. 12—17.

⁵ В. И. Брок. Предварительные итоги изучения библиотечно-библиографических запросов специалистов. — Техн. б-ки СССР, 1967, вып. 8, с. 4—7; И. К. Кирпичева. Информационные запросы специалистов и фонды библиотек. — Техн. б-ки СССР, 1968, вып. 2, с. 12—16; И. К. Кирпичева. Изучение информационных запросов специалистов в целях совершенствования библиотечно-библиографического обслуживания. — Библиотеки СССР, вып. 40. М., 1968, с. 49—63.

⁶ В. Б. Петровский. Изучение эффективности справочно-библиографического аппарата Государственной публичной научно-технической библиотеки СССР. — Сов. библиография, 1964, № 3, с. 41—47.

⁷ Т. М. Пачевский. Об изучении эффективности информационной деятельности библиотек. — Техн. б-ки СССР, 1967, вып. 7, с. 15—18.

matsioon» liinis.⁸ Välismaa kirjandusest oli kasutada mõningaid artikleid USA kohta, kus üsna hoolikalt uuritakse ülikoolide raamatukogude töö kompleksset mehhaniseerimist, keskusega Chicago ülikoolis.⁹ Ülikoolidevaheliste teaduslike sidemete pidamiseks on moodustatud eriline nõukogu (EDUCOM).¹⁰ Inglise kirjandusest sattus kätte mitte küll konkreetseid uurimusi, aga siiski huvitavaid arutlusi käsiteldaval teemal.¹¹ Uurimisega tegeleb seal üldiselt Raamatukogude Ühing (Library Association).¹² Saksa Föderatiivses Vabariigis on, nagu USA-ski, tähelepanu suunatud ühelt poolt teaduslike raamatukogude ja informatsiooniasutuste koostööle¹³, teiselt poolt raamatukogude töö mehhaniseerimisele (Bochumi ülikoolis).¹⁴ Demokraatlikul Saksamaal on kirjanduses käsitletud esmajoonel informatsiooniteenistuse organisatsioonilisi küsimusi¹⁵ ja sellega seoses ülikooli raamatukogude struktuurilisi muudatusi.¹⁶ Viimasel ajal aga on juba uurimusi ja sõnavõtte informatsioonivajaduse kohta.¹⁷ Küsitlusi ülikooli õppejõudude

⁸ А. О. Зильберман. Расширять и углублять информационную работу в вузах. — Техн. б-ки СССР, 1967, вып. 9, с. 38. Probleemikomisjoni metoodiliste materjalide seas leidub küll esialgne ülevaade Saraatovi ülikoolis korraldatud ankeedi andmetest. — Л. В. Гусева. Некоторые результаты анкетирования по теме «Библиотека и научная информация», проведенного в мае 1966 года в Научной библиотеке Саратовского университета. — Сборник материалов в помощь разработке проблемы «Библиотека и научная информация». Вып. 3. Л., 1966, с. 50—54.

⁹ University of Chicago to set up total integrated library system utilizing computer — based data — handling processes. — Scientific Information Notes, 1967, vol. 9, No. 3, p. 1—2.

¹⁰ J. G. Miller. EDUCOM: Interuniversity Communications Council. — Science, 1966, vol. 154, No. 3748, p. 483—488.

¹¹ M. B. Line, J. L. Delby. University libraries and the information needs of the researcher. — Aslib Proceedings, 1966, vol. 18, No. 7, p. 178—184; J. Cook. The science information problem. — The Advancement of Science, 1966, vol. 23, No. 112, p. 305—309.

¹² Scientific library services to be studied in Britain. — Library Journal (New York), 1964, vol. 89, No. 10, p. 2051—2052.

¹³ R. Engelsing. Das wissenschaftliche Bibliothekswesen in Westdeutschland. — Libri, 1964, vol. 14, Nr. 4, S. 301—329.

¹⁴ H. Heim. Automatisierte Datenerfassung und maschinelle Datenverarbeitung in der Universitätsbibliothek Bochum. — Mitteilungsblatt Verband Biblioth. Land. Nordrhein-Westfalen, 1967, Jg. 17, Nr. 1, S. 10—16.

¹⁵ H. Höhne. Die Informations- u. Dokumentationsarbeit einer Hochschulbibliothek. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1966, Jg. 80, H. 4, S. 82—88.

¹⁶ A. Eberlein. Die Einrichtung einer Informations- u. Dokumentationsabteilung in der UB Rostock. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1967, Jg. 81, H. 2, S. 85—92.

¹⁷ I. Koch. Wie informieren sich die Wissenschaftler über die für sie wichtige Literatur? — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1968, Jg. 82, H. 11, S. 651—666; H. Engelbert. Probleme der Erforschung des Informationsbedarfs der Gesellschaftswissenschaften. — ZIID-Zeitschrift, 1968, Jg. 15, H. 6, S. 243—248.

informatsioonivajaduse selgitamiseks on korraldatud veel mujalgi (näit. Šveitsis ja Skandinaavias), kuid informatsioon nende kohta pole olnud kättesaadav.

Nagu väidab A. Vössotski¹⁸, ja osalt oli võimalik veenduda kättesaadava materjali põhjal, dubleerivad paljud tööd üksteist, on kasutatud erinevat meetodikat, uurimuste seis ja tase on erinevad ning sageli vähese teadusliku väärtusega. Saadud resultaadid ei võimalda veel teha ulatuslikumaid üldistusi informatsioonivajadusest ega luba nende põhjal luua teadusliku informatsiooni süsteemi. Senised uurimused ei ole piisavad arvult, kvaliteedilt ega ulatuselt, nad ei anna ka küllaldast materjali võrdluseks.

Andmete kogumisel ja uurimisel on rakendatud kaudseid (raamatukogukaartide analüüs, viidete uurimine jne.) ja otseseid meetodeid (ankeet, päevikud, intervjuu). Kõige sagedamini kasutatakse ankeedimeetodit, mille eeliseks on võimalus standardiseeritud küsimusega kiiresti koguda suurt hulka vastuseid, mida saab statistiliselt läbi töötada ja võrrelda. See meetod aga patustab mitte ainult formaalsuse, vaid ka subjektiivsusega, nagu tõendavad juba ka probleemi «Raamatukogu ja teaduslik informatsioon» uurimisest osavõtjate kogemused.¹⁹ Päevikud, mida spetsialistid ise peavad, on olnud otstarbekad jooksva informatsiooni vajaduse uurimiseks lühema aja jooksul. Väiksemate gruppide uurimisel on rakendatud ka vaatlust, mis aga oma ühekülgsuse tõttu tuleb arvesse ainult abimeetodina.

Üheks kõige efektiivsemaks informatsioonivajaduse uurimise vormiks loetakse seni intervjuud. Seda meetodit eelistavad paljud uurijad. Teda peetakse heaks sellepärast, et uurija saab küsimust korrata ja seletada. Ühtlasi selgub kohe, kas küsitletav suhtub küsimusse tõsiselt, kas ta orienteerub selles ja missugune on tema kompetentsuse aste. Intervjuuerimine aga nõuab palju aega ja oskust, andmeid on tülikas süstematiseerida ja analüüsida, nende põhjal raske teha üldistusi ja järeldusi.²⁰ Intervjuud kasutatakse eriti sagedasti teadlaste informatsioonivajaduse uurimisel Rootsis²¹.

Vähe on seni kasutatud eksperimenti.²²

¹⁸ А. Высоккий. Потребности специалистов в научной информации. — Научно-техническая информация, 1968, сер. 1, № 3, с. 4.

¹⁹ Т. М. Пачевский. Об изучении эффективности информационной деятельности библиотек. — Техн. б-ки СССР, 1967, вып. 7, с. 17.

²⁰ А. Высоккий. Потребности специалистов в научной информации. — Научно-техническая информация, 1968, сер. 1, № 3, с. 4—5.

²¹ Е. М. Комарова. Изучение информационных потребностей специалистов в странах Скандинавии. — Сборник материалов в помощь разработке проблемы «Библиотека и научная информация». Вып. 3. Л., 1966, с. 105.

²² Т. М. Пачевский. Методика проведения эксперимента по изучению информационных запросов специалистов и исследованию эффективности информации. — Научно-техническая информация, 1967, сер. 1, № 10, с. 20—21.

Meetodi valik oleneb uurimistöö teemast, eesmärgist ja ulatusest, kogutavate andmete iseloomust ja ka uurijate võimlustest. Meetodist omakorda sõltub ka uurimistulemuste esitamise vorm. Ankeedimeetodil kogutud andmete tulemused esitatakse tavaliselt statistilises vormis, intervjuu tulemused aga kirjeldavalt-analüüsilvalt.

Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudude informatsioonivajaduse uurimisel tuli kõigepealt silmas pidada, et TRÜ-l kui teaduslikul kollektiivil on väga mitmekülgne profiil. Ülikooli koosseisu kuulus 1966. a. 7 teaduskonda (Ajaloo-Keele-, Õigus- ja Majandus-, Füüsika-Matemaatika-, Bioloogia- Geograafia, Arsti- ja Kehakultuuri-teaduskond) ja 5 üleülikoolilist kateedrit (filosoofia, teadusliku kommunismi, NLKP ajaloo, poliitilise ökonomia ning pedagoogika ja metoodika). Kateedreid oli TRÜ-s 1966. a. kokku 67 ja õpetatavaid distsipliine 670. Distsipliinide rõhkuse ja erisuunalisuse juures on üliõpilaste arv suhteliselt väike (1966. a. lõpul 5936, neist 3517 statsionaarset). Sellest tuleneb õppejõudude teatav isoleeritus — peaaegu igaüks tegeleb eri distsipliiniga. Tuleneb ka suur pedagoogilise töö koormus — üks õppejõud loeb sageli mitut ainet. Kõik TRÜ õppejõud on samal ajal ka teadusliku töö tegijad ja peaaegu kõik teaduslikud töötajad on ühtlasi õppejõud; erandi moodustavad vaid problemlaboratooriumide töötajad. Ka dissertatsiooni koostamiseks vabastatakse õppejõud ajutiselt õppetööst.

Teadusliku töö seisukohalt iseloomustab TRÜ-d probleemide rohkus ja teemade diferentseeritus. Teadusliku töö plaanis on keskmiselt 95 probleemi ja 340 üksikteemat. Seejuures on Tartu ülikoolile juba möödunud sajandist omane mitte tallata vanu radu, vaid tegelda uute probleemidega ja kursis olla kogu maailma tähtsamate teaduslike saavutustega. Nii on TRÜ-s kujunenud uurimiskeskused aladel nagu semiootika, soome-ugri keeleteadus, funktsionaalanalüüsi rakendused ridade teoorias, arvutusmatemaatika, eksperimentaalsed uurimused tahkete kehade luminesentsi alal, orgaaniliste ühendite keemiliste reaktsioonide seaduspärasused, aeroionisatsiooni küsimused, kesk- ja vegetatiivse närvisüsteemi füsioloogia ja patoloogia, südame ja veresoonkonna haiguste diagnostika.

Võõrkeelse kirjanduse kasutamise traditsioon on niisama vana kui ülikool ise.

TRÜ Teaduslikku Raamatukogu kui TRÜ informatsiooni-keskust iseloomustavad suured ja peaaegu universaalse temaatikaga fondid. Seejuures on rohkesti vanemat kirjandust, kaasa arvatud teaduslik perioodika ja paljude ülikoolide dissertatsioonid. Kaasajal komplekteeritakse nõukogude kirjandust sundeksemplari korras ja ametkondlikke väljaandeid vahetusena. Välismaa kirjanduse hankimiseks laiendatakse vahetussidemeid ja viimastel aas-

tatel on appi võetud isegi vahetustumüük paari välismaa firmaga. TR vanus ja suured fondid on tinginud mitmeid muudatusi kataloogide süsteemis ja trükiteoste kirjeldamises. Aastate jooksul on raamatukogu suurusele, juurdekasvule ja funktsioonidele mittevastav koosseis ja mehhaniseerimise puudumine põhjustanud olulisi lünki fondide läbitöötamises (dissertatsioonide süstemaatilise kataloogi puudumine, ülemäära suur reservfond, bibliograafiliste kartoteekide vanesus). Kas koosseisude vähesuse või veel enam raamatukogutöötajatele üldiselt omase ettevaatlikkuse ja konservatiivsuse tõttu on kuni viimase ajani jätkatud enamasti vanu passiivseid teenindamisviise. Jooksva perioodika avariikulid on TR-s küll juba möödunud sajandist, uudiskirjanduse avariikulid süstemaatiliselt aga alles 1965. aastast, uudiskirjanduse kartoteek 1966. aastast. Dissertatsioonide autoreferaatide masinakirjalist bülletääni avaldatakse 1955. aastast, uue väliskirjanduse bülletääni 1960. ja välisperioodika bülletääni 1963. aastast. Uue teatme kirjanduse nimestikke ülikooli ajalehes ilmub 1961. aastast alates. Bibliograaf-konsultant töötab kataloogide juures juba rea aastate jooksul. TRÜ teadusliku töö vajadusi arvestavate teatmeinformatsioonikartoteekide koostamise probleem on aga seni lahendamata.

TRÜ õppejõudude informatsioonivajaduse uurimiseks moodustus TR-s 1965. aasta algul 7-liikmeline töögrupp. Andmeid asuti koguma nn. plaaniga intervjuu meetodil. Vestluskava koostati üsnagi ulatuslik. See koosnes algul 32 küsimusest. Kontrollküsitluste järel korrigeeriti, täpsustati ja täiendati küsimustikku. Küsimusi jäi lõpuks 43. Vastused vormistati iga küsimuse kohta eraldi kaardil.

Küsitleti õppejõude igast teaduskonnast ja kõigist üleülikoolilistest kateedritest, esialgu kokku 126.²³ Vestlused toimusid 1965. a. sügisest kuni 1967. a. kevadeni. Käesoleva ülevaate koostaja küsitles 1968. a. märtsis ja aprillis veel täiendavalt 20 õppejõudu mõnevõrra tihendatud ja probleeme rõhutava vestluskava alusel. Nii on andmeid ühtekokku 146 õppejõult. Õppejõudude üldarv TRÜ-s oli 1966. a. lõpul 476 (arvestades koosseisulisi kohti), seega küsitleti 29%. Küsiteldavate valiku tegi iga intervjuuerija ise, lähtudes õppejõudude teadusliku töö kaalust ja kateedrijuhatajate soovitudest. Püüti hõlmata esindajaid võimalikult kõigist kateedreist ja erialadelt.

²³ Selle küsitlusmaterjali põhjal esinesid ettekannetega E. Kudu 24. okt. 1967. a. Läti NSV raamatukogutöötajate teaduslikul konverentsil Riias ja L. Peep 22. dets. 1967. a. Eesti NSV raamatukogutöötajate teaduslikul konverentsil Tallinnas; vt. ka L. Peep. Teaduslike töötajate informatsioonivajadused universaalses raamatukogus. — Eesti NSV raamatukogutöötajate teadusliku konverentsi ettekanded 21. ja 22. detsembril 1967. Tln., 1968, lk. 25—45.

Küsitletud jagunesid järgmiselt:

	Kokku	Doktoreid	Kandidaate	Teadusliku kraadiga	Prof.	Dots.	V.õpet.	Õpet., assist. jm.	Küsitletute % õppejõudude üldarvust ²⁴
Üleülikoolilised kat.	9	—	7	2	—	7	1	1	22
Ajaloo-Keele-teaduskond	31	6	19	6	5	15	9	2	29
Õigusteaduskond	17	3	11	3	3	10	4	—	89
Majandusteaduskond	15	—	9	6	—	7	6	2	64
Füüsika-Matemaatikateaduskond	15	4	8	3	3	9	1	2	19
Bioloogia-Geograafia-teaduskond	11	1	8	2	1	8	—	2	32
Arstiteaduskond	36	6	23	7	4	14	4	14	27
Kehakultuuri-teaduskond	12	—	8	4	—	3	4	5	21
	146	20	93	33	16	73	29	28	29
Keskmine küsitletute %		57	43	15	48	49	22	17	29

77% küsitletuist olid teadusliku kraadiga, 61% professori või dotsendi kutsega. Uhiskonnateaduste alalt oli 49%, loodusteaduste alalt — 51%.

Küsitletute seas oli:

prorektoreid	2
dekaane	4
prodekaane	4
kateedrijuhatajaid	43

Nagu eeltoodust nähtub, pole küsitletute protsent eriti suur. Seepärast ei püütagi järgnevas toetuda statistikale, vaid analüüsida saadud andmeid kirjeldavas vormis.

Vestlus iga õppejõuga vältas 45—90 minutit. Enamasti saadi küsitletavatega hea kontakt, raskusi esines vahest küll terminolo-

²⁴ Aluseks on võetud andmed 1966. a. novembri seisuga raamatust: Tartu Riikliku Ülikooli struktuur ja isikuline koosseis. Teatmik. Trt., 1967.

gilises mõistmises. Raamatukogutöötajad kasutasid paljudel juhtudel vestlust ühtlasi informatsioonivahendite tutvustamiseks õppejõule.

Saadud materjal (üle 6000 vastuse), mille hulgas on ka rida õppejõudude pretensioone ja ettepanekuid (seoses raamatukogude informatsioonitöö korraldamisega ja kirjastustööga), võimaldab näidata mõningaid olulisemaid tendentse ja suundi TRÜ õppejõudude informatsioonivajaduses ja selle rahuldamise teedes.

Informatsioonivajaduse iseloom

Informatsiooni tarbijate klassifitseerimisel on kõrgemates koolides töötavad teadlased paigutatud omaette gruppi²⁵, sest nende informatsioonivajadus on kõige erinevama iseloomuga ja intensiivsem.²⁶

Ulikooli õppejõu informatsioonivajadus on teoreetilise kallakuga. Huvi kontsentreerub tugevasti uutele uurimistulemustele ja üldistele arengutendentsidele, mis tingib vajaduse pidevalt jälgida uut informatsiooni.²⁷

Eelnevat kinnitavad ka TRÜ-s kogutud andmed. TRÜ õppejõud vajavad teaduslikku informatsiooni oma eriala arengu jälgimiseks, õppe- ja teaduslikuks tööks, osa aga lisaks veel praktiliseks kutsetööks (näit. arstiteadlastel haiglapraktika). Need vajadused on enamasti omavahel tihedalt põimunud, kusjuures raskuspunkt võib kalduda ühele või teisele poole. Nii paistab eriala arengu jälgimine eriti oluline ja vaevanõudev olevat filosoofias, pedagoogikas, kriminalistikas, kehakultuuris ja osalt arstiteaduses. Mõnel alal (loogika ja psühholoogia, väliskirjandus, rahvusvaheline õigus) on eriala arengu jälgimine informatsioonimaterjali ulatuse ja selle kättesaamise piiratud (väliskirjandus) tõttu peaaegu võimatu. Eriala arengu jälgimine on muidugi kergem kohapealse temaatika puhul (eesti ajalugu, eesti keel ja kirjandus). Majandusteadlastel on esikohal õppetöö vajadused nende informatsioonimaterjali kiire vananemise, aga küllap ka suhteliselt noorte õppejõudude tõttu. Noorematel õppejõududel on enamasti ikka rohkem informatsiooni vaja õppe- kui teaduslikuks tööks, välja arvatud muidugi dissertandid, kellel on teaduslik töö esikohal. Palju sõltub loetavate kursuste iseloomust. Erikursuste loengud vajavad kahtlemata rohkem

²⁵ М. Я. Тафипольская. О проблеме исследования информационных запросов. — Труды III Всесоюзной конференции по информационно-поисковым системам и автоматизированной обработке научно-технической информации. Т. 1. М., 1967, с. 390.

²⁶ S. Herner. Information gathering habits of worker in pure and applied science. — Industrial and Engineering Chemistry, 1954, vol. 46, No. 1, p. 231, 233.

²⁷ H. Engelbert. Probleme der Erforschung des Informationsbedarfs der Gesellschaftswissenschaften. — ZIID-Zeitschrift, 1968, Jg. 15, H. 6, S. 247.

materjali kui üldkursuste omad, kusjuures esimesteks kasutatakse enamasti teaduslikuks tööks kogutud materjali. Eriti raskes olukorras on aga need õppejõud, kelle teadusliku töö temaatika on täiesti erinev õppetöö omast, näit. on mõnel õppejõul teaduslik töö eesti ajaloost, õppetöö — Aasia ja Aafrika maade ajalugu või teaduslik töö eesti kirjandusest, õppetöö — väliskirjandus. Nende õppejõudude koormus kujuneb informatsiooni kogumise arvel teistega võrreldes kahekordseks.

Informatsioonivajadust on uurijad (M. Voigt, S. Herner, J. Toman, M. J. Tafipolskaja jt.) püüdnud mitmeti klassifitseerida.²⁸ TRÜ õppejõudude informatsioonivajaduse võib jaotada eesmärgist lähtudes kahte põhigruppi: 1) erialane informatsioon, mis on vajalik oma eriala arengu jälgimiseks, 2) temaatiline informatsioon²⁹, mida kogutakse kindla teema teaduslikuks läbitöötamiseks, eksperimendi või loengu ettevalmistamiseks. Mõlema grupi informatsioon on ühevõrra oluline ja seda vajavad kõik õppejõud. Osaliselt nad kattuvad või jooksevad paralleelselt, kusjuures aga erialast informatsiooni vajatakse laiemalt, temaatilist kitsamalt ja sügavamalt. Olenevalt teadusliku või ka õppetöö temaatikast, tuleb koguda temaatilist informatsiooni ka täiesti omaette.

Informatsioonimaterjali võib ilmunisest lähtudes jaotada: 1) jooksev informatsioon, mille juurde kuulub ka bibliograafiline eelinformatsioon, 2) retrospektiivne informatsioon. Jooksvat informatsiooni kogutakse pidevalt, sest see näitab kaasaja arengutaset nii erialal kui ka teema uurimises. Erialast informatsiooni jälgitakse harilikult ikka pidevalt. Temaatilise informatsiooni kogumisel võib mõnikord esineda teatud tsüklilisus, sõltuvalt õppetöökoormusest ja teadusliku töö staadiumist. Retrospektiivset informatsiooni vajatakse peamiselt temaatiliselt. Eriti oluline on ta ajaloo-alase temaatika puhul, kaasa arvatud teaduse ajalugu. Kõige ulatuslikum retrospektiivse temaatilise informatsiooni kogumine eelneb harilikult dissertatsiooni koostamisele. Retrospektiivset erialast informatsiooni vajavad enamasti noored õppejõud ja algajad teadlased.

²⁸ J. Toman. Die verschiedenen Kategorien von Informationsverbrauchern und ihr Informationsbedarf. — Nachrichten Dokumentation, 1964, Jg. 15, H. 4, S. 177—179; М. Я. Тафипольская. О проблеме исследования информационных запросов. — Труды Всесоюзной конференции по информационно-поисковым системам и автоматизированной обработке научно-технической информации. Т. 1. М., 1967, с. 392—399; Л. Л. Попилова. Методика изучения информационных запросов. — Научно-техническая информация, 1965, № 12, с. 16; А. В. Соцкий. Потребности специалистов в научной информации. — Научно-техническая информация, 1968, сер. 1, № 3, с. 4.

²⁹ Kirjanduses nimetatud konkreetseks informatsiooniks, mis aga ähvardab mõistet segi ajada faktograafilise informatsiooniga.

Informatsiooniallikad

Informatsioonimaterjal, mida vajatakse, on äärmiselt ulatuslik ja mitmekülgne, hõlmates suuremat osa informatsiooniallikate laadidest, tüüpidest ja liikidest.

Trükitud dokumentidest kasutavad õppejõud kõige enam ajakirjaartikleid kui suhteliselt operatiivsemaid informatsiooniallikaid. Teaduslikke kogumikke ja teaduslike konverentside materjale peetakse samuti oluliseks. Alles seejärel tulevad raamatud-monograafiad, käsiraamatud, õpperaamatud. Rida teadlasi hindab siiski monograafiaid kõrgelt, eriti metoodika seisukohalt. Kui uus monograafia ilmub, töötatakse see hoolikalt läbi. Artiklitest tähtsamad on monograafiad osa filosoofide ja geograafide jaoks. Mõnel alal (sisemeditiin, antropoloogia) on käsiraamatud suure väärtusega. Monograafiade tähtsus on materjali kiire vananemise tõttu eriti väike majandusteadlastel. Õigus- ja majandusteadlastel on olulise kohal seadusandlikud ja juhendmaterjalid.

Ühiskonnateadlased kurdavad, et publitseeritud informatsioonidokumendid sisaldavad kasuliku informatsiooni kõrval rohkesti liigliha ja kordamist.³⁰ Loodus- ja arstiteadlased peavad välismaa monograafiaid ja käsiraamatuid paremateks nõukogude omadest, sest neis leidub rohkem viiteid kirjandusele.

Küllalt oluliseks peetakse teatmekirjandust. Humanitaarteadlased vajavad eeskätt entsüklopeediaid ja teatmikke, täppisteadlased terminoloogilisi sõnaraamatuid. Rohkem kasutatakse teatmeteoseid piirdealadelt informatsiooni ammutamiseks, õppetöös rohkem kui teaduslikuks tööks.

Üllatavalt suur, aga kvalitatiivselt erinev on ajalehematerjalide kasutamine informatsiooniallikana. Rõhutatakse selle tähtsust uue operatiivse informatsiooni toojana, mis sageli annab ka inspiratsiooni ja uusi ideid. Viitamiseks harilikult ajalehti ei kasutata, küll aga kasutatakse illustratiivse materjalina loenguks. Ajalehtedest kasutatakse artikleid, lühiteateid, diskussioonimaterjale, instruktsioone. Suuremad ajalehtede kasutajad on ühiskonnateadlased. Reaalteadlased kasutavad ajalehtedest ainult teaduse ajaloo ja õpetamise metoodika materjale, kehakultuurlased andmeid rekorde kohta ja edetabeleid. Suurem osa füüsikuid, keemikuid, arstiteadlasi ja bioloogide ajalehematerjali ei kasuta.

Täiesti põhjendatud on õppejõudude suur huvi oma eriala dissertatsioonide vastu. Dissertatsioonid näitavad eriala arengusuundi, probleeme, mille kallal töötatakse, ja uusi seisukohti vastaval alal (viimast eriti dissertatsiooni juhendaja teadusliku töö kaalu arvestades). Rõhutatakse ka, et autoreferaatide ja dissertatsioonidega tutvumine on küllalt oluline uurimismetoodika omanda-

³⁰ Selle kohta leidub kurtmisi ka kirjanduses, näit. Н. И. Тышкевич. Научно-техническая информация сегодня. — Вестник высшей школы, 1967, № 1, с. 56.

mise seisukohalt. Paratamatult tuleb dissertatsioonide temaatikaga tutvuda parallelismi vältimiseks, eriti aspirantidel, ja dissertatsioonidega nende taseme võrdlemiseks (juhendajad ja oponendid). Dissertatsiooni bibliograafilist osa hinnatakse tähtsa vahendusinformatsiooni allikana.

Muud publitseerimata allikad peale dissertatsioonide tulevad arvesse eeskätt eesti ajaloo-, keele- ja kirjandusteaduses arhiivi- ja muuseumimaterjalide näol. Valitsev koht on trükkimata materjalil aga Majandus- ja Oigusteaduskonnas, kus kaubanduslike ja majanduslike organisatsioonide, ettevõtete ja ministeriumide, statistikavalitsuse, kohtupraktika ja prokuratuurimaterjalid, instruktiivkirjad ja seadusandlike aktide projektid ületavad isegi vajaliku trükitud informatsiooni hulga. Ka geoloogias on aine iseloomu tõttu trükkimata materjali rohkesti. Geograafias vajatakse ekspeditsioonide ja kodu-uurimise materjale, meditsiinis kasutatakse mõnevõrra kliinilisi haiguslugusid, kehakultuuris — võistlusprotokolle. Täppis- ja loodusteadustes trükkimata materjale oluliselt ei kasutata, ehk siis ainult teaduse ajaloo uurimisel.

Nagu kirjanduseski sageli mainitakse³¹, ilmnes ka TRÜ-s, et väga oluliseks peetakse isiklike kontakte teaduslike konverentside, komanderingute ja kirjavahetuse näol. Aga siingi selgus kvalitatiivne vahe, mida paljud uurijad ei märgi: isiklikud kontaktid on eelkõige inspiratsiooni ja uute ideede allikaks. Sealt saadav konkreetne informatsioon jääb aga üsna tähtsusetuks. Eelnevat arvestades hinnatakse konverentsidel eriti diskussioone ja veelgi enam isiklike vestlusi ning isiklike kontaktide loomise võimalust.³² Ettekandeid, nagu selgus, ei armastata kuulata, vaid tekste soovitakse saada paljundatult.

Informatsiooni otsimine

Informatsiooni kogumise protsess algab õppejõul bibliograafilise eelinformatsiooniga, mida vajatakse temaatikaga tutvumise kõrval isikliku raamatukogu täiendamiseks, kateedri raamatukogu komplekteerimiseks või TR komplekteerimise abistamiseks. Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade perioodilistest väljaannetest informeerivad «Ajakirjandusliidu» kataloogid, kapitalismimaade uue perioodika kohta aga on allikad täiesti

³¹ H. Menzel. Information needs and uses in science and technology. — Annual Review of Information Science and Technology, 1966, vol. 1, p. 55; А. В. Соцкий. Потребности специалистов в научной информации. — Научно-техническая информация, 1968, сер. 1, № 3, с. 5—6.

³² Saksa (DV) uurija I. Kochi kogutud andmetel peavad õppejõud sageli sessioonidel ja komanderingutel sõlmitud isiklike kontakte väärtuslikumaks kirjanduse informatsioonist, sest nende kaudu kuuleb ka ebaõnnestunud eksperimentidest, mis harilikult kirjandusse ei pääse. — I. Koch. Wie informieren sich die Wissenschaftler? — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1968, Jg. 82, H. 11, S. 653.

juhuslikud. Perioodika artiklite kohta eelinformatsiooni märkimisväärselt ei ilmugi.

Ilmumisel olevatest nõukogude raamatutest püüavad eelinformatsiooni saada peaaegu kõik õppejõud. Allikatest on esimesel kohal kirjastuste temaatilised plaanid. Temaatilistele plaanidele esitati terve rida pretensioone: 1) nad pole küllalt reaalsed, sest osa väljakuulutatust jääb ilmumata (mõnel alal kuni 50%) või ilmub teise pealkirja all; 2) osa väljaandeid ei olegi plaanides kajastatud; 3) raamatute ilmumisel on suuri hilinemisi; 4) annotatsioonid ei ava küllaldaselt raamatu sisu. (Küllap on ka raamatukaubanduslikku annotatsiooni vaja kohandada tänapäeva teadusliku informatsiooni nõuetele.)

Lisaks temaatilistele plaanidele jälgib enamik õppejõude Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade raamatukaubanduslikke tellimislehti ja bülletääne, mitte aga ühesuguse järjekindlusega. Peamiselt tehakse seda siis, kui leht kätte juhtub — kateedris või raamatukaupluses.

Kapitalismimaade kirjanduse kohta on eelinformatsioon täiesti juhuslik ja lünklik. Kateedritesse tulevad üksikute kirjastuste prospektid, ka ajalehtedest saadakse mõnikord teateid. Mõni üksik õppejõud nimetas bülletääni «Новые книги за рубежом». Päris tähtsusetu ei ole ka isiklikud kontaktid kirjavahetuse näol.

TR osa piirdub eelinformatsiooni levitamisel ainult kirjastuste plaanide ja prospektide kasutada andmisega kateedris ja raamatukogus. Paralleelseks ja seejuures olulisemaks kanaliks on raamatukauplus.

Tõsine lünk NSV Liidu eelinformatsiooni süsteemis on koostamisel olevate dissertatsioonide nimestike puudumine. Ainult üksikutel aladel koondavad ja levitavad vastavat informatsiooni kesksed teaduslikud instituudid (näit. kriminalistikas).³³

Jooksev informatsioon ammutatakse uuest teaduslikust perioodikast ja uutest raamatutest. Uus perioodiline kirjandus sisaldab harilikult kõige olulisemat ja operatiivsemat alginformatsiooni ning on ühtlasi kaalukaks bibliograafilise informatsiooni allikaks. Kuigi õppejõud ka ise ajakirju tellivad, kasutatakse perioodikat siiski TR materjalidest kõige ulatuslikumalt ja järjekindlamalt. Eriti kõrgelt hinnatakse jooksva perioodika avariileid. Teaduste põimumise ja informatsiooni hajutatuse³⁴ tõttu on vaja läbi vaadata võimalikult rohkem ajakirju.

³³ 1969. a. hakkas Üleliiduline Teaduslik-Tehnilise Informatsiooni Keskus avaldama bülletääne, mis registreerivad koostamisel olevaid teaduslikke töid.

³⁴ Inglise uurijad eesotsas S. Bradfordiga on kindlaks teinud, et iga eriala publikatsioonid on hajutatud teatud seaduspärasustele vastavalt oma eriala, piirdealade ja mitmesugustes muudes väljaannetes. — А. И. Михайлов, А. И. Черный и Р. С. Гиляревский. Основы информатики. М., 1968, с. 92—98.

Et uued raamatud jõuavad õppejõu isiklikku raamatukogusse tavaliselt kiiremini, on TR uudiskirjanduse avariiriigi osatantsus märksa väiksem. Sinna heidetakse pilk harilikult siis, kui õppejõud muuks otstarbeks TR külastab. Regulaarselt jälgib uudiskirjanduse riigilist ainult 14% küsitlenuist — igalt teadusalalt üksikud. Riigilist leitakse teaduslike konverentside materjale ja teaduslikke kogumikke, periteeria väljaandeid, aga veelgi rohkem piirde- ja huvialade materjali. Avariiriigi puhul hinnatakse võimalust teoseid lehitseada. Riigilist ei jälgi 26% küsitlenuist. Põhjustena tuuakse seal leiduva kirjanduse tundmist ja ajapuudust.

Uudiskirjanduse kartoteegil näib olevat tähtsust vaid väheste õppejõudude jaoks. Paljud ei olnud teadlikudki selle olemasolust. Teised ei huvitu ainult pealkirjade lugemisest. Uudiskirjanduse riigilist vaatamata jäämisest tekkinud lünkade täitmist ei maininud ükski.

TR informatsioonibülletäänid on üldiselt tuntud ja kasutatavad. Väliskirjanduse bülletääni (ilmub üks kord kvartalis) harilikult vaadatakse, sest selle saadab TR igasse kateedrisse. Sealt leiavad vajalikku informatsiooni aga vähesed, sest TR-sse tuleb uut väliskirjandust äärmiselt vähe. Niisiis väliskirjanduse bülletääni kasutamise aktiivsus ei näita kaugeltki tema kasutamise efektiivsust. Seda fakti on oluline silmas pidada bibliograafiate kasutamise efektiivsuse uurimisel.³⁵

TR neljas eksemplaris levitatava dissertatsioonide autoreferaatide masinakirjalise bülletääni populaarsus oli oodatust märksa suurem. Soovitakse bülletääni paljundamist rotaprintil, sest praegusel kujul ei jõua ta paljude õppejõududeni, eriti Arstiteaduskonnas.³⁶ Autoreferaatide väljapanekut TR-s jälgitakse hoopis vähem. Usna tähtsusetu on dissertatsioonide temaatika jälgimine väljaande «Книжная летопись. Доп. вып.» ja trükikaardi vahendusel (viimast kasutab ainult üks õppejõud).³⁷

Ajalehes «Tartu Riiklik Ülikool» ilmuvat uue teatmekirjanduse nimestikku tuntakse (üks ei tundnud!) ja loetakse. Paljudel juhtudel on see ühtlasi ainukeseks allikaks uute bibliograafiate kohta. Enamik sealt siiski uut informatsiooni ei leia. Nimestiku avaldamist peetakse igal juhul vajalikuks ja soovitakse, et ta oleks täielikum ning sisaldaks ka annotatsioone.

³⁵ Raamatukogu informatsioonibülletäänide kasutamise efektiivsust teadlaste seas on uurinud Riiklik Avalik Teaduslik-Tehniline Raamatukogu Novosibirskis NSVL Teaduste Akadeemia Siberi osakonnas. Sealgi selgus, et kõige olulisem on bülletääni ammendavus. — Т. М. Пачевский. Об изучении эффективности информационной деятельности библиотек. — Техн. б-ки СССР, 1967, вып. 7, с. 16.

³⁶ Meditsiinialaste autoreferaatide bülletääni hakkas TR 1969. a. paljundama kserograafilisel teel.

³⁷ Ka Saksa ülikoolide õppejõud ei armasta kasutada väitekirjade bibliograafiat. — I. Koch. Wie informieren sich die Wissenschaftler? — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1968, Jg. 82, H. 11, S. 656.

Uudiskirjanduse tutvustamine ülevaadete näol ei ole TRÜ-s populaarne, kuigi mõnes kateedris seda praktiseeritakse (NLKP aja100, taimetüsioloogia, vene kirjanduse kateedrites). Seepärast esitati ka üsna vastupidiseid arvamusi. Ühed õppejõud ei pea üldse vajalikuks, et TR «segab» end kateedri ja õppejõu isiklikku informatsioonitegevusse, teised jälle arvavad, et uudiskirjanduse tutvustamine oleks küll vajalik, kuid kahtlevad, kas TR nii ulatusliku ja erialaseid teadmisi nõudva ülesandega toime tuleb. Mitmed rõhutavad, et kateedri koosseisus peaks olema informaatore, kes TR-ga kontakti peaks.³⁸ Soovitakse ülevaateid välismaa kirjandusest, eriti vähetatud keeltes nagu tšehhi, poola jt. Ka naaberteaduste tutvustamist peetakse oluliseks.

Individuaalset informatsiooni julgevad usaldada vaid üsna vähesed, mis ongi arusaadav, kuna praktikas pole seda võimalust proovitud. Küllap sellepärast ei osata seda soovida.³⁹

Jooksva vahendusinformatsiooni allikatest on pilt üsna kirju.⁴⁰ Füüsikud, matemaatikud ja osa keemikuid, biolooge ning kehakultuurilasi toetuvad referaatajakirjadele, millest paljud eelistavad välismaa omi, kui need ainult on kättesaadavad. Viimaseid peetakse operatiivsemateks ja materjali valiku poolest paremateks, kuigi öeldakse, et ka nõukogude referaatajakirjad on viimasel ajal paremaks muutunud. Nad pole siiski alati küllalt liigendatud ja sageli puuduvad aineregistrid. Olgu tähendatud, et ainult referaadiga lepitakse üksnes häda sunnil — kui algallikat pole võimalik kätte saada. Osa biolooge, keemikuid ja kehakultuurilasi eelistab referaatajakirjadele ülevaateartikleid ja erialastes ajakirjades toodud bibliograafilist informatsiooni. Keemikud hindavad kõrgelt Üleliidulise Riikliku Väliskirjanduse Raamatukogu väljaandel ilmuvat väliskirjanduse bületääni «Химическая информация».

Arstiteadlased kasutavad kõige enam «Index medicus't», kiites tema operatiivsust, materjali valikut ja head liigitust; teises järjekorras vaadatakse referaatajakirju. Hinnatud allikas on ka «Excerpta medica», niivõrd kui ta on kättesaadav Tartu tingimustes.⁴¹

Ühiskonnateadlaste poolt kasutatavad vahendusinformatsiooni allikad on niivõrd erinevad ja individuaalsed, et üldistused tunduvad vägivaldsed. Sageli mainiti ainult erialaajakirjades leiduvat bibliograafilist materjali, eriti õigus- ja majandusteadlased. Osa õigusteadlasi lepib peamiselt ajakirjas «Советское государство и право» regulaarselt ilmuvate, kuid suhteliselt ikkagi nappide

³⁸ 1968. a. 9. oktoobril loodi TRÜ-s rektori käskkirjaga referentide (informaatore) võrk.

³⁹ Sama väidab ülikooliteadlaste kohta ka Taani uurija E. Törnudd. — Dokumentation und Forscher als ihre Benutzer. — Nachrichten Dokumentation, 1964. Jg. 15, H. 4, S. 182.

⁴⁰ Küsitluses konkreetseid väljaandeid ei esinenud (peale «Kroonikate»), sellepärast selgusid rohkem väljaannete laad ja otsimissuunad.

⁴¹ TR sai 1966. a. 5 seeriat.

nimestikega.⁴² Ajaloolased, filoloogid ja kirjandusteadlased toetuvad mitmesugustele temaatilistele bibliograafiatele. NSVL Teaduste Akadeemia V. P. Volgini nim. Ühiskonnateaduste Peaaramatukogu bülletääne jälgivad vaid mõned üksikud. Leidus neidki, kes ei teadnud bülletäänide olemasolust. Üldine oli kaebus, et puudub värske informatsioon väliskirjandusest.

Riiklikke bibliograafiaid («Kroonikaid») jälgib pidevalt ainult 8 inimest (6%), kõik ühiskonnateaduste alalt peale ühe arstiteadlase. Väike osa õppejõude vaatab «Kroonikaid» vahetevahel, peamiselt temaatilise informatsiooni leidmiseks. Enamik on proovinud «Kroonikaid» kasutada, kuid sellest varsti loobunud väljaannete ulatuse ja kohmakuse tõttu. Mõned ei ole rahul ka liigitusega.

Informatsioonilised trükikaardid (Üleliidulise Raamatupalati ja Väliskirjanduse Raamatukogu väljaanded), mis on tellitud reale katedritele, leiavad vähe kasutamist. Ainult Arstiteaduskonda tellitud Üleliidulise Meditsiinilise ja Tehnilise Meditsiini Informatsiooni Teadusliku Uurimise Instituudi trükikaarte kasutatakse. Siiski ka seal on juba mitu õppejõudu kaartide kasutamisest ja isegi kateedritele tellimisest loobunud. Trükikaartide individuaalsest tellimisest on loobunud ka mitmed matemaatikud. Märgitakse, et trükikaart ei õigusta end, sest järjestamine ja korrastamine on tülikas, informatsioon hilineb (keemikud). Kirjandusest selgub, et teadlased ja spetsialistid ka mujal ei armasta bibliograafilisi kaarte.⁴³ Riiklik Avalik Teaduslik-Tehniline Raamatukogu Siberis koguni lõpetas 1967. a. trükikaartidest kartoteegi koostamise.⁴⁴ TRÜ-s jääb küll esialgu küsitavaks, kas informatsioonikaardid ei ole tõepoolest küllalt efektiivsed või ei olda harjutud kasutama neid jooksva informatsiooni vahendina. On ka kateedreid, kus kaardid seisavad tööjõu puudusel või kastide puudumisel täiesti sorteerimata. Kaartide kasutajad soovivad, et kaardid oleksid perforeeritud ja varustatud UDK indeksi ning referaadiga.

Ainult üksikud teadlased nimetasid väliskirjanduse osas bülletääne «Новые книги за рубежом», «Сводный бюллетень новых иностранных книг...» ja V. I. Lenini nim. Raamatukogu väliskirjanduse bülletääni. Nende vähene osatähtsus on muidugi suurelt osalt seletatav monograafilise kirjanduse üldise vähese erikaaluga.

⁴² 1965. a. alates on ajakirjas bibliograafia ruumi piiratud, seda avaldatakse nüüd ebaregulaarselt ja väga valikuliselt. — Т. Е. Ксензова. Состояние и задачи совершенствования текущей юридической библиографии. — Сборник материалов в помощь разработке проблемы «Библиотека и научная информация». Вып. 6. Л., 1968, с. 350.

⁴³ Я. А. Шнейдерман. Изучение информационных запросов разработчиков в отраслевом научно-исследовательском институте. — Научно-техническая информация, 1967, сер. 1, № 9, с. 12; В. Б. Петровский. Изучение эффективности справочно-библиографического аппарата Государственной публичной научно-технической библиотеки СССР. — Сов. библиография, 1964, № 3, с. 45.

⁴⁴ И. Т. Моргенштерн. НОТ — в библиографию. — Сов. библиография, 1967, № 6, с. 35.

Mitmel puhul mainiti ka kitsalt erialaseid nimestikke ja büllötääne, mida avaldavad ja saadavad vastava eriala instituudid (näit. kriminalistikas, kehakultuuris). Üldiselt eelistatakse temaatilisi informatsiooninimestikke universaalsetele bibliograafiatele. See on kinnitus väitele temaatiliste nimestike efektiivsusest, millega ei taha nõus olla seltsimehed V. I. Lenini nim. NSV Liidu Riiklikust Raamatukogust.⁴⁵

Muude allikate hulgas mainitakse ka teiste raamatukogude, peamiselt erialainstituutide (Moskvas ja Leningradis) raamatukogude kartoteeke. Üks arstiteadlane (sisemeditsiini alalt) hindab Eesti NSV Riikliku Teadusliku Meditsiinilise Raamatukogu poolt saadetavat aadressinformatsiooni (individuaalselt saadetavaid informatsioonikaarte).

Kokkuvõttes hindavad kõik õppejõud erialaajakirjades ilmuvat vahendusinformatsiooni. Mitmed ütlevad, et kui teatavatel ajakirjadel pidevalt «silm peal hoida», saab kätte kogu vajaliku jooksva informatsiooni. Välisajakirjade informatsiooni hinnatakse sageli kvaliteedilt paremaks. Kuigi referaatajakirju peetakse oluliseks, siis enamasti ikka kasutatakse mitut allikat paralleelselt. Sama on kindlaks tehtud USA ülikoolide raamatukogudes.⁴⁶

On neid, kes otsivad ammendavat informatsiooni, aga teised väidavad, et informatsiooni on niigi küllalt. Mõned leiavad (keemikud, arstiteadlased), et paremini saab vahendusinformatsiooni välismaa kui nõukogude kirjanduse kohta, s. t. et välismaa bibliograafiate süsteem on parem. Ühiskonnateadlased on aga kohati kapitalismimaade kirjanduse suhtes «täielikus pimeduses». Ühiskonnateadlaste enamik tunneb puudust referaatajakirjadest, osa kahtleb referaadi efektiivsuses.

Piirdealade bibliograafilist materjali kasutatakse üsna rohkesti. Need andmed ei ühti Inglismaa omadega, kus teadlased ja spetsialistid ei tundvat piirdealade väljaandeid.⁴⁷

Retrospektiivse informatsiooni otsimist alustatakse harilikult vahendusdokumentatsioonist. Allikad on siingi üsna mitmekesised. Suur osa nendest langeb kokku jooksva informatsiooni otsimise allikatega, nagu referaatajakirjad, eriti nende aineregistrid loodus- ja täppisteadlastel, «Index medicus» arstiteadlastel, mõnedel on kasutada ka erialabibliograafiaid. On aga ka neid, kes alustavad otsimist erialaajakirjade aastakäikudest, mõned teatmeteostest. Sageli juhindutakse viidetest erialaajakirjades. Kõigist kõige kaalukam allikas kipub olema õppejõu isiklik

⁴⁵ Обслуживание специалистов универсальными научными библиотеками. Инструктивно-методическое письмо. М., 1967, с. 45.

⁴⁶ H. Kolder and I. F. Simpkins. Selective dissemination of information and the academic science library. — College and Research Library (Chi), 1967, vol. 28, No. 4, 53—57. Tsit.: Инф. о библ. деле и библиогр. за руб., 1967, вып. 5, с. 33.

⁴⁷ D. J. Urquhart. Developing user independence. — Aslib Proceedings, 1966, vol. 18, No. 12, p. 352.

informatsioonivaru isikliku kartoteegi näol. Retrospektiivset informatsiooni vajavad ühiskonnateaduste õppejõud, välja arvatud majandusteadlased⁴⁸, märksa rohkem kui teiste teaduste esindajad.

Retrospektiivse informatsiooni otsimisel raamatukogust on oluliseks vahendiks kataloog, mida seni on peetud raamatukogu informatsioonitegevuse baasiks ja mille informatsiooniline väärtus sõltub fondide avamise astmest. Kataloogi poole pöördub ka enamik TRÜ õppejõude, milleks vajadus on seda suurem, et TR-s ei ole avariileid (peale uudis- ja teatmekirjanduse).⁴⁹ Kasutatakse mõlemat tüüpi kataloogi, teatud teema uurimisele asudes siiski rohkem süstemaatilist, hiljem aga alfabeetilist. Mõlemat kataloogi enam-vähem võrdselt kasutab 23 inimest, alfabeetilist eelistab 55 (38%), süstemaatilist 32 (22%) — ülekaalus nooremad õppejõud. Alfabeetilise kataloogi kasutajate ülekaal tõendab, et eelnevalt on kasutatud bibliograafilisi allikaid.⁵⁰ Kuigi süstemaatilise kataloogi informatsiooniline väljendusjõud on kahtlemata suurem, kasutavad üksikud ka alfabeetilist kataloogi informatsiooni saamise eesmärgil, näit. kirjanike teoste muganduste otsimisel.

Kriitikat TR kataloogide kui informatsiooni otsimise süsteemi kohta tehti suuremalt osalt süstemaatilise kataloogi arvel. Alfabeetilises kataloogis on küll põhiliseks komistuskiviks kollektiivautor. Sellest tulenevad raskused teaduslike asutuste toimetuste tüüpi väljaannete ja teaduslike konverentside teeside leidmisel; ka perioodika kataloogis ei tabata alati õiget järjestussõna. Süstemaatilise kataloogi kasutamisel aga orienteerutakse liigituskeemis vaevaliselt, rubriike peetakse liiga suurteks, kataloog on vähe liigendatud ja viiteid on vähe. Mõnel alal (näit. keemias, lingvistikas, poliitilises ökonomias) märgiti ebatäpsusi liigitamises (vähemalt küsitletute arvates). Kriminialistika-alased materjalid on liigitussüsteemist tingitult hajutatud. Omamoodi üllatusena selgus, et suurem osa arstiteadlasi pole üldse rahul süstemaatilise kataloogiga, väites, et ei saa kunagi kindel olla, et leiab kõike antud küsimuse kohta. Eelistatakse märksõnakataloogi, mis grupeerib meditsiinikirjandust uurijale otstarbekamalt.⁵¹

⁴⁸ Võrdle ka W. Seidel. Fragen der wirtschaftlichen Information. — ZIHD-Zeitschrift, 1967, Jg. 14, H. 2, S. 58.

⁴⁹ E. Törnuddi andmetel kasutavad teadlased raamatukogu katalooge üsna vähe (10%), vt. artikkel «Dokumentation und Forscher als ihre Benutzer.» — Nachrichten Dokumentation, 1964, Jg. 15, H. 4, S. 183.

⁵⁰ Alfabeetilise kataloogi kasutajate ülekaal võiks mõnel määral kinnitada USA raamatukoguteadlaste väidet, et raamatukogu reaalkataloogi tähtsus väheneb seoses informatsioonidokumendi sisu avamisega bibliograafiates. — A. Я. Куш уль. Функции и значение библиотечных каталогов в оценке американских библиотечковедов. — Библиотековедение и библиография за рубежом. Вып. 15. М., 1964, с. 66—67.

⁵¹ Kirjanduses osa uurijaid väidab, nagu olekski märksõnakataloog (koordinaatindekseerimine jne.) suurema informatsioonilise väärtusega. Cranfieldis (Inglism.) 1957—1962. a. tehtud eksperiment 4 otsimissüsteemiga näitab, et

Humanitaarteadlased, eriti üleülikooliliste kateedrite ja Ajaloo-Keeleteaduskonna õppejõud ei ole rahul kataloogide süsteemiga — katalooge on liiga palju ja seetõttu neis orienteerumine raske. Ollakse mures, kas kogu TR-s leiduv kirjandus peegeldub kataloogides.

Kataloogidega seoses tehti ka rida ettepanekuid. Süstemaatilise kataloogi efektiivsuse tõstmiseks soovitati mitmelt poolt, et kataloogid peegeldaksid ka perioodika artikleid, eeskätt välisperioodika. Kõige järjekindlamalt esines see soov arstiteadlastel. Pakuti isegi seejuures eeskujuks välismaa teaduslike instituutide raamatukogusid. Sooviti süstemaatilist kataloogi vanema perioodika ja vanade dissertatsioonide kohta. Ei puudunud ka kirjanduses järjest sagedamini esinev soov trükitud kataloogide suhtes. Viimane võimaldab vahendusinformatsiooni toomist teadlase kirjutuslauale.

Kataloogide kasutamisel esinevate raskuste ületamiseks pööratakse enamasti valvebibliograafi poole, vahel ka bibliograafia osakonda.

TR bibliograafia osakonna abi informatsiooni otsimisel kasutatakse üsnagi tagasihoidlikult, umb. 38% käsitletuist pole selleks kunagi vajadust tundnud. Üksikud isegi ei tea, misuguste küsimustega võib bibliograafide poole pöörduda. Suurem osa on neid, kes, olgugi harva, kasutavad bibliograafia osakonna abi teaduse ajaloo, eriti Tartu ülikooli ajaloo materjalide otsimisel või küsivad meetodilist nõu bibliograafilise kirje ja viitetechnika puhul. Kartoteeki «Õppe- ja kasvatustöö kõrgemas koolis» suhtuti üsna ükskõikselt. Vähe oli neid, kes leidsid selle vajaliku olevat. Seda kasutanud polnud ükski käsitletuist. Jäi mulje, et rohkem hinnatakse kartoteegi meetodika kui pedagoogika osa.

Esitati suur hulk soove ja ettepanekuid TR bibliograafiliste kartoteekide kohta. Kahjuks oli rohkem kitsaid ja konkreetseid soove kui üldisi ja suunavaid ettepanekuid. Levinud arvamine paistis olevat, et TR ülesanne ei ole õppejõule bibliograafiat koostada, sest sellega tuleb igapähe ise toime tulla, mõnel juhul kateedri laborandi abiga. TR bibliograafia osakonnalt vajatakse suunavat juhendamist kirjanduse otsimisel (mitmed oma huvi-alal). Olulisemaid soove kartoteekide osas: informatsiooniline kartoteek väliskirjanduse kohta (kaasa arvatud artiklid), TR-s leiduva teatmekirjanduse täielik kartoteek (kaasa arvatud ajakirja- ja raamatusisene)⁵², välismaal ilmunud Estica kartoteek, eesti teadlaste biobibliograafiaid (soovitati trükis avaldada), eesti kir-

ühelgi neist pole otsustavaid paremusi. Olulise tähtsusega on aga indekseerimise sügavus ja detailsus. — А. В. Соколов. Экспериментальное исследование эффективности информационно-поисковых систем (Кренфильдский проект АСБИБ). — Научно-техническая информация. 1966, № 2, с. 20—27.

⁵² See soov on küllalt oluline ja peaks TR töös esmajoones täitmisele võetama.

janikud TR lugejaina, teaduse ajaloo kartoteek, informatsioonikartoteek tsentraalsetest trükikaartidest või vähemalt kartoteek aladel, kus puuduvad referatajakirjad.⁵³

Retrospektiivset alginformatsiooni ammutavad TR fondidest rõhuvas enamikus ühiskonnateadlased ja teaduste ajaloo uurijad. Teised kasutavad sealt vaid üksikuid allikaid, enamasti piirdealade monograafiaid, teaduslikke kogumikke ja teaduslike konverentside materjale, mõnevõrra ka eelmiste aastate ajakirju. Fondide kasutamist õppejõudude poolt ei saa pidada kaugeltki intensiivseks. Abonementide kaudu laenatakse keskmiselt 6,8 teost aastas.⁵⁴

Reeglina kasutavad kõik õppejõud ka kateedrite raamatukogusid, mitte üksnes oma, vaid sageli ka naaberkateedrite omi. Kateedris tutvutakse uute ajakirjadega ja uudiskirjandusega, niivõrd kui seda sinna komplekteeritakse. Kateedrites leiduvad vähesed teatmekartoteegid ei ole enamasti korralikult peetud ja neid kasutatakse vähe. Mõnda kateedrisse on õppejõudude informatsioonilise aktiivsuse tulemusena kogunenud suured mikrofilmide ja sepaatide fondid. Neid peetakse väärtuslikuks informatsiooniallikaks. Enamasti leitakse kateedrist õppetöoks vajalikku materjali. Palju kurdeti kateedrite raamatukogude koostise juhuslikkuse üle, tõsteti aga esile enne 1940. a. ilmunud välismaa kirjanduse täielikkust kateedrites. Üksikud õppejõud ühiskonnateadustes toetuvad oma töös ainult kateedrite raamatukogudele. Ajaloo-Keeleteaduskonna õppejõud kasutavad rohkesti teaduskonna raamatukogu põhjendusega, et on mugav ja käepärast ning sealt saab materjali kiiresti kätte.

Arvamused selles, missugune peaks olema kateedri raamatukogu, olid kahesugused. Enamik õppejõude ei otsi kateedrist lähtekohta teaduslikuks tööks ja arvab, et kateedrisse tuleb komplekteerida õppetöoks vajalikke õpperaamatuid, käsiraamatuid, tähtsamaid erialaseid teatmeteoseid ja erialaajakirju. Teised leiavad, et teadlase töö hõlbustamiseks peaks kateedris olema hea spetsiaalne raamatukogu. Mõned seadsid eeskujuks Soome ja Saksa ülikoolide instituutide raamatukogusid, kus kõik uurimiseks vajalikud materjalid on käepärast.⁵⁵ Enamvähem üksmeelsed olid siiski selles, et kateedri raamatukogu ja TR ei tohi teineteist dubleerida.

⁵³ Arvestades TR varasemaid ja ka teiste raamatukogude kogemusi, võib kahelda selle kasutamise intensiivsuses. Vt. ka käesolev töö lk. 110.

⁵⁴ 1966. aasta andmed õppejõudude lugejakaartidelt.

⁵⁵ Küsimus ülikooli pearaamatukogu ja kateedrite (instituutide) raamatukogude vahekorra ja funktsioonidest on praegu mitmel pool päevakorral, eriti Lääne-Saksamaal. Vt. W. Grunwald. Kooperation Universitätsbibliothek — Universität. — Mitteilungsblatt (Bochum), 1967, N. F., Jg. 17, Nr. 3, S. 131—141; J. Ritter. 57. Deutscher Bibliothekartag 1967 in Aachen. Vorträge und Berichte. Universität und Bibliothek. Probleme, Aufgaben, Perspektiven. — Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 1967, Jg. 14, Nr. 5/6, S. 296.

Informatsioonilüngad ja nende täitmine

Kui eeldada, et TR koos teaduskondade ja kateedrite raamatukogudega peaks suutma varustada TRÜ õppejõude olulisemate teadusliku informatsiooni dokumentidega, siis on puudujäägid üsnagi suured. Kõige suuremad, lausa karjuvad lüngad jäävad kapitalismimaade teadusliku kirjanduse osas. Loodusteadustes tul-lakse veel kuidagi toime, sest siin on kasutada ka ümbertrükke, mis küll tublisti hilinevad. Humanitaarteadustes aga muutub tea-duslik töö välismaa kirjanduse puudumise tõttu kohati peaaegu võimatuks (väliskirjanduses, rahvusvahelises õiguses, kriminalis-tikas). Õigusteaduskonnas kannatab ka õppetöö välismaade koo-deksite puudumise tõttu.⁵⁶ Majandusteadlased ainukestena vaja-vad rohkem sotsialismimaade kirjandust. Mitmelt poolt on nõud-misi Estica-alase väliskirjanduse järele. Nõukogude Liidus ilmu-nud kirjandusest jääb mõnevõrra puudu ülikoolide ja teiste tea-duslike asutuste väljaannetest (kaasa arvatud dissertatsioonide autoreferaadid) ja teaduslike konverentside materjalidest. Huma-nitaarteadlased tunnevad puudust 1920.—1940. a. ilmunud nõu-kogude kirjandusest.

TRÜ raamatukogude fondide koostise lünkade näitajaks on RVA intensiivne kasutamine. TR RVA tellimiste arv tõuseb iga aastaga (näit. 1960. a. 3314, 1963. a. 5824, 1965. a. 5907). RVA-d kasutab 75% küsitlenuist, kõige enam filosoofid, bioloogid, keemi-kud, füüsikud, matemaatikud ja arstiteadlased. Kõige vähem kasu-tavad õigus- ja majandusteadlased, seda temaatika iseloomu tõttu. On normaalne, kui piirduakse mõne tellimusega aastas, nagu see sageli toimubki, aga on ka pidevalt tellijaid. Ühel juhul moodus-tab RVA teel saadu koguni enamiku õppejõu poolt kasutatavast kirjandusest (filosoofias). Suures ülekaalus tellitakse uuemat väliskirjandust. Nurisetakse tellimiste täitmise aegluse üle, mis tublisti vähendab sel teel saadava informatsiooni väärtust. Kõike tellitut ei saadagi kätte, eriti kirjandust aktuaalsetel teemadel. Palju tuska tekitab jooksva aasta ajakirjade mittesaamine, isegi mitte mikrofilmina. Kirjanduses esineb ka puudulikke ja ebatäp-seid viiteid, mille täpsustamine enne RVA tellimise vormistamist on küllalt tülikas ja aeganõudev. Puudust tuntakse rahvusvaheli-sest RVA-st Tartus.

RVA töö korraldus TR-s jätab omakorda soovida, sest töömaht ületab juba ammu üheainsa töötaja tööjõudluse. Nii tuleb parata-matult tellijal ühtteist ise teha. RVA kasutaja peab iga soovitud kirje neli korda ümber kirjutama. Õppejõududel on tähelepanekuid,

⁵⁶ Välismaa kirjanduse terav puudus esineb ka Saraatovi Ülikoolis. — Л. В. Гусева. Некоторые результаты анкетирования по теме «Библиотека и научная информация», проведенного в мае 1966 года в Научной библиотеке Саратовского университета. — Сборник материалов в помощь разработке проблемы «Библиотека и научная информация». Вып. 3. Л., 1966, с. 51—52.

et väiksemate raamatukogude kaudu (Tartu Linna Keskraamatukogu, Loodusuurijate Seltsi raamatukogu) tellitud raamatud saavad kiiremini kui TR kaudu.

Et RVA ei suuda informatsioonidokumente kohale toimetada vajalikus koguses ega vajaliku kiirusega, pöörduvad õppejõud teistesse raamatukogudesse otseselt. Nii sõidetakse informatsiooni otsima üsna mitmele poole. Kõige sagedamini käiakse Moskvas V. I. Lenini nim. Raamatukogus ja Leningradis M. J. Saltõkov-Štšedrini nim. Raamatukogus. Rohkesti kasutatakse ka Väliskirjanduse Raamatukogu Moskvas. On loomulik, et universaalsete kõrval peetakse silmas ka oma eriala raamatukogusid teistes linnades. Informatsiooniotsingud ulatuvad ka Riiga, Viiniusesse ja Kiievisse. Oma vabariigist kasutatakse Tallinnas Teaduste Akadeemia Teaduslikku Raamatukogu, vähem Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riiklikku Raamatukogu. Peamine ajend väljapoole sõitmiseks on uuem väliskirjandus, seejärel dissertatsioonid, vähemal määral enne Suurt Isamaasõda ja sõja ajal ilmunud kirjandus ja emigrantlik kirjandus. Majandusteadlased ja osalt juristid kasutavad enamasti vabariigi piires publitseerimata materjale, mida leitakse mitmelt poolt asutustest ja käitistest.

Väliskirjanduse kasutamiseks sõidavad paljud, eriti staažikamad ja teaduslikus töös produktiivsemad õppejõud igal aastal 1—2, vahest kuni 3 korda mitmeks päevaks Moskvasse või Leningradi ainult selleks, et lugeda seal uut väliskirjandust, peamiselt ajakirju, või siis Lenini nim. Raamatukogus uusi dissertatsioone. Vahetevahel jääb aga sealgi vajalik informatsioon saamata, sest uuemad ja kasutatavamad ajakirjad on välja laenatud kohalikele teadlastele. Prof. A. Mihhailovi ja dots. R. Giljarevski andmetel on teadusliku väliskirjanduse komplekteerimine Nõukogude Liidus viimase 10 aasta jooksul püsinud samal tasemel, s. o. umbes pool välismaal müügile tulevast teaduslikust kirjandusest ja väga tähtsusetu osa tasuta levitatavast kirjandusest.⁵⁷ On põhjust arvata, et eriti olulisi puudujääke esineb ülikoolide väljaannete osas, nagu näiteks tõendavad vastavad uurimused majandusteadusliku kirjanduse alal.⁵⁸

Mõningal juhul kasutatakse väljaspool Tartut ka nõukogude kirjandust oma erialal, põhjendusega, et seda on seal kergem kätte leida (arstiteadlased meditsiini raamatukogudes märksõnakataloogi tõttu) või saadakse avariilult (Moskva ülikooli raamatukogus).

⁵⁷ А. И. Михайлов и Р. С. Гиляревский. Нерешенные проблемы научных библиотек. — Вестник АН СССР, 1967, № 9, с. 26.

⁵⁸ Л. Ф. Вольфсон. Проблемы организации сводной информации об иностранной экономической литературе. — Научная библиография. М., 1967, с. 70.

Et õppejõududel on mitmesuguseid põhjusi teiste raamatukogude kasutamiseks, tõendab see, et külastatakse ühel või teisel juhul ka kõiki Tartu raamatukogusid, kõige enam küll Tartu Linna Keskraamatukogu ja EPA raamatukogu. Põhjustena märgitakse: raamatu saamise kiirust, mugavaid ruume (Keskraamatukogus), vaikust lugemissaalis ja raamatukogu lähedust. Enamasti loetakse küll teistes raamatukogudes ilukirjandust ja populaarteaduslikku kirjandust, harva ka ajakirju, mis TR-s puuduvad. Paljudel juhtudel sõltub teiste Tartu raamatukogude kasutamine lihtsalt harjumusest või ka tutvusest (tuttav raamatukoguhoidja!). On muidugi loomulik, et meedikud kasutavad kliiniku raamatukogusid võrdselt kateedri omaga.

Muud informatsiooni hankimise teed

Vaatamata kõigile eelnimetatud võimalustele ja kanalitele, millede kaudu informatsioon saabub pealegi aeglaselt, jääb veel puudu suur hulk vajalikke informatsioonidokumente, väliskirjanduse osas harilikult enamik. Neid püüavad õppejõud hankida omal algatusel, nii öelda «iseteeninduslikus» korras⁵⁹, mille õnnestumine muidugi sõltub suurel määral õppejõu teaduslikust kaalust, isiklikest sidemetest ja ka ettevõtlikkusest. Kõige levinum ja laialdasem võte on otseühenduse korras separaatide vahetamine teiste vastava ala teadlastega.⁶⁰ Kõige enam kasutavad seda praegu keemikud, bioloogid, arstid. Vahetatakse rahvusvahelises ulatuses. Vahetussidemete loomiseks välismaal avaneb kõige soodsam võimalus, kui meie teadlaste töid seal ilmub või kui võetakse osa rahvusvahelistest konverentsidest. Tavaliselt jõuab Nõukogude Liidus ilmunud töödest vähendusinformatsioon välismaale puudulikult ja suure hilynemisega. Seda TRU õppejõudude isikliku kogemust kinnitab ka grupi nõukogude autorite uurimus.⁶¹ Kõige paremas olukorras välisinformatsiooni suhtes on TRU-s orgaanilise keemia kateeder, kes avaldab rahvusvaheliselt hinnatavat ajakirja «Реакционная способность органических соединений», millele kaastööd laekub ka välismaalt. Ajakirja vahetades jookseb kogu vajalik informatsioon kateedrisse kätte.

Peale separaatide vahetuse kasutatakse üsna laialt isiklike tutvusi välismaal — nii saadakse ajakirju, teatmeteoseid, mono-

⁵⁹ Psühholoogide informatsioonivajaluse kompleksne uurimine USA-s näitas, et ofitsiaalseid kanaleid pidi levitatakse suhteliselt vananenud informatsiooni. Sellepärast on vaja soodustada teadlaste vahel mitteametlikke kontakte. — Ю. А. Асеев. Опыт комплексного исследования системы научной информации. — Научно-техническая информация, 1968, сер. 2, № 7, с. 10.

⁶⁰ USA-s nimetatud interpersonaalseks kommunikatsiooniks.

⁶¹ Изучение научных журналов как каналов связи. — Научно-техническая информация, 1967, сер. 2, № 12, с. 10.

graafiaid. Ka välismaal ilmunud tööde honorari arvel tellitakse väliskirjandust. Professoritel on kasutada väike välisvaluuta limiit, mille piires ühed tellivad mõne keskse ajakirja, mis võimaldab kursis olla oma eriala tähtsamate saavutustega, teised jälle tellivad ainult monograafiaid, kolmandad käsiraamatuid, neljandad kahjuks jätavad limiidi hoopis kasutamata. Paar õppejõudu ostavad kirjandust välismaa antikvariaatidelt, s. t. vahetavad valuutakursi alusel nõukogude kirjanduse vastu.

Teatmeinformatsiooni materjalide tundmine ja kasutamise oskus

Vestlustel selgus, et TR teatmeaparaadi ja eriti teatmeinformatsioonifondi tundmine ja kasutamise oskus on õppejõududel kahetsusväärsest lünklik. Kataloogide kasutamisega tullakse enam-vähem toime, referaatajakirju tuntakse oma alal hästi — paljud tellivad neid isiklikult — ja nähtavasti ka piirdealadel vähemalt rahuldavalt. Bibliograafiliste väljaannete tundmise ja kasutamise aste on tublisti erinev üksikutel õppejõududel, aga ka teadusaladest sõltuvalt. Kui «Kroonikate» kohta võib peaaegu öelda, et neid teatakse ja tuntakse hoopis rohkem kui kasutatakse, siis Uhiskonnateaduste Pearaamatukogu bülletàäne tuntakse puudulikult. Nii jääb mulje, et humanitaarteaduste esindajad, kuigi neil on puudus bibliograafilistest väljaannetest, ei kasuta küllaldaselt ka olemasolevaid. On see väljaannete väheses informatsioonilises väärtuses peituv viga või ainult propaganda puudulikkus? TR-s kahtlemata etendab praegu olulist osa teine moment — Uhiskonnateaduste Pearaamatukogu bülletàänid ei asetse jooksva perioodika saalis, vaid üldlugemissaalis vastava eriala teatmekirjanduse kappides.

Eriti vähe tuntakse ega kasutada peaaegu üldse teise astme bibliograafiaid (näit. «Библиография советской библиографии»). Ükski küsitletavaist neid endaalgatusel ei maininud. «Информационный указатель библиографических списков и картотек...» on enamikule tundmatu.

Õppejõud ise tunnistavad, et vahendusinformatsiooni allikate kasutamine on stiihiline. Kasutatakse, «mis kätte saab», eriti ühiskonnateadustes. Näib aga, et üldise küsitlusega ei saanud veel rahuldavat ülevaadet bibliograafiliste allikate kasutamisest. See küsimus vajab omaette uurimist, võib-olla lähtudes ühelt poolt iga õppejõu konkreetsetest informatsiooninõudmistest ja teiselt poolt TR-s leiduvatest vahendusinformatsiooni väljaannetest.

Kirjanduses esineb sageli vihjeid sellele, et vähe teadlasi ja spetsialiste tunneb kõiki teatmeinformatsiooni vahendeid, mida nad võiksid edukalt kasutada. Sellepärast ongi vaja organisee-

rida vastavaid kursusi juba üliõpilastele.⁶² Uurijad on ka kindlaks teinud, et teadlasel on otsene korrelatsioon raamatukogulike meetodite formaalse tundmise ja kirjanduse kasutamise vahel.⁶³ Inglismaa Teaduse ja Tehnika Rahvusliku Laenuraamatukogu direktor D. Urquhart, kes on ühtlasi teatmekirjandust kasutama õpetamise pioneeriks Inglismaal, väidab, nagu oleks raske teadlasele selgeks teha, et ta bibliograafilisi vahendeid ei tunne.⁶⁴

TRÜ õppejõududelt, kellele vastav küsimus esitati, analoogilisi andmeid ei saadud. Kaugelt suurem osa õppejõude on tutvunud kataloogide ja bibliograafiatega iseseisvalt, valvebibliograafi abiga või individuaalsete konsultatsioonide kaudu. Ainult üksikud on aspirantidena või üliõpilastena grupikonsultatsioonidest osa võtnud; need orienteeruvad ka teatmematerjalides paremini ja kasutavad bibliograafilisi vahendeid märksa järjekindlamalt. Kaks kolmandikku küsitletuist on teadlikud, et nad teatmematerjale puudulikult tunnevad, ja soovivad vastavat ülevaadet või instruktööri võimalikult mitmekülgselt, mõned soovivad isegi perioodiliselt (igal aastal või paari aasta tagant, silmas pidades uusi materjale) nii grupikonsultatsioonide kui ka kirjalike ülevaadete, bülletäänide (paljundatud teatmekirjanduse nimestike) jm. kaudu. Üsksikud soovivad bibliograafiate tutvustamist kateedris. Tutvustamiste organiseerimisel tahetakse initsiaatori osas näha raamatukogu.

Kirjalike tutvustamisvormide suhtes tehti rida ettepanekuid: avaldada seeriaviisilisi kirjutisi ülikooli ajalehes, kus oleks vähem sõnalist osa ja rohkem praktilist käsitlust; aeg-ajalt avaldada põhiliste bibliograafiate loendeid, tutvustada ajalehes lähemalt üksikuid tähtsamaid teatmeteoseid. Soovitakse ka mitte ainult TR teatmematerjale tutvustavat brošüüri, vaid ülevaadet kogu Nõukogude Liidu teadusliku informatsiooni süsteemist. Teaduse ajaloo uurijad soovivad teatmikku kodanlikus Eestis ilmunud teatmeteoste kohta. Peetakse ka vajalikuks juhendit, mis annaks näpunäiteid puuduliku bibliograafilise kirje täpsustamiseks. Igal viisil, öeldakse, on vaja informatsiooni anda ja teatmematerjale tutvustada.

Üks kolmandik küsitletud õppejõududest arvab, et suudab ise vajalikul määral orienteeruda teatmematerjalides ja -süsteemides. Raamatukogutöötajatele aga paistab, et ka neile õppejõududele võiks üht-teist kasulikku juhatada. Noorte õppejõudude instrueerimist peavad kõik ühte viisi vajalikuks.

⁶² B. Vickery, D. Simpson. Future of scientific communication. — Science Journal, 1966, vol. 2, No. 7. Tsit.: Сборник переводов по вопросам информационной теории и практики. № 8. М., 1967, с. 6.

⁶³ E. Power. Instruction in the use of books and libraries. — Libri, 1964, vol. 14, No. 3, p. 253.

⁶⁴ D. J. Urquhart. Developing user independence. — Aslib Proceedings, 1966, vol. 18, No. 12, p. 354.

Õppejõudude isiklikud informatsioonifondid

(Informatsiooni säilitamine)

Õppejõudude poolt mitmesuguste allikate ja kanalite kaudu kogutud informatsioonimaterjalid moodustavad õppejõu isikliku informatsioonifondi. Selle üheks olulisemaks koostisosaks on isiklik erialane raamatukogu, mis ei puudu peaaegu ühelgi õppejõul. Sinna komplekteeritakse harilikult esimeses järjekorras õppetööks vajalikku kirjandust, erialaseid ajakirju ja teatmeteoseid. Teaduslikuks tööks hangitakse separaate. Ühed, enamasti nooremad õppejõud, ostavad kõike, mis erialal saadaval, teised piiravad kord-korralt temaatikat; seejuures on tõsiseks probleemiks, kas piirata raamatute või ajakirjade arvel. Kurdetakse ka kirjanduse vananemist, mis muudab isiklikud raamatukogud osaliselt ballastiks (majandusteadus, sisemeditsiin).

Suuruselt on isiklikud raamatukogud üsnagi erinevad, kõikudes mõnelt sajalt kuni 10—12 tuhande köiteni. Komplekteerimise intensiivsust reguleerib mõnevõrra ka raamatukogu omaniku elamispinna suurus, aga mõni tunnistab avameelselt, et kodus on tõeline «raamatuuputus», ulatudes lae alt keldrisse. Nii ei leitagi sealt enam vajalikku raamatut kätte, vaid tuleb seda koguni raamatukogust tuua. Sobivaks isikliku raamatukogu suuruseks, mida jõuab veel korras hoida, peetakse 3000 köidet.

Väidetakse, et oma isikliku raamatukogu baasil võib mõnel alal ainult õppetööd teha, enamasti vist sedagi mitte; teaduslikuks tööks aga isiklikust raamatufondist ei piisa.⁶⁵ Isikliku raamatukogu üheks vooruseks peetakse võimalust otse raamatusse märkmeid teha. Mõned koostavad isiklikele raamatutele aineregistreid (aga kas see pole kirjastuse ülesanne?).

Üksikutel vanematel õppejõududel on nii ulatuslikud ja hästi komplekteeritud raamatukogud, et neid kasutavad vahetevahel ka kolleegid. Tuuakse oma isiklikke raamatuid ka kateedrisse kasutamiseks.

Kogemuste põhjal märgiti, et isikliku raamatukogu komplekteerimine on raske ülesanne ja sellega peaks alustama juba üliõpilasena. Tõepoolest, küllap tasuks teadlase raamatukogu komplekteerimise meetodikat lähemalt uurida ja võib-olla koostada selle mudel.

Trükitud informatsioonidokumentide kõrval koguvad õppejõud ka fotokoopiaid ja mikrofilme. Mikrofilme kasutavad kõige enam füüsikud, matemaatikud, keemikud, bioloogid ja enamik arstiteadlasi. Filme tellitakse isiklikult või lastakse valmis-

⁶⁵ Ka Lääne-Siberis korraldatud uurimustes täheldati, et kuigi teadlastel on kõigil isiklikud raamatukogud, ei saa need täielikult rahuldada kirjandusallikate vajadust. — А. В. Батаева. Анализ профессиональных запросов читателей. — Техн. б-ки СССР, 1967, вып. 8, с. 8.

tada RVA teel saadud ajakirjade artiklitest ja raamatutest. Mikrofilme siiski ei armastata, sest lugemine tekitab raskusi. Juba mikrofilmide lugemise aparate on TRÜ-s vähe ja needki ei ole detailide puudumise tõttu alati töökorras. Mikrofilmide lugemist peetakse igal juhul tülikaks, aeganõudvaks ja silmi koormavaks, pealegi ei saa neid kasutada vahetult töö juures. Raskusi on isegi mikrofilmide valmistamisega kohal, sest puudub vastav võimalus TR juures. Paljud õppejõud lasevad praegu valmistada mikrofilmidest fotokoopiaid, mis on kasutamiseks küll mugavamad, kuid tõstavad tublisti informatsiooni maksumust.

Ühiskonnateadlaste enamik kasutab mikrofilme vähe, sest vajatava kirjanduse hulk on filmimiseks liialt suur. Vastandina hindavad mikrofilme ja nende saamisvõimalusi kõrgelt mõned matemaatikud.

Kserokoopiaid, mis on kasutamiseks kõige mugavamad, on seni saadud ainult välismaalt.⁶⁶

Suur hulk vajalikku informatsiooni kogutakse väljakirjutuste, konspektide ja kartoteekide näol. Kõige enam teevad väljakirjutusi ja konspekte ühiskonnateadlased, mõnevõrra vähem matemaatikud, füüsikud ja keemikud. Enamasti tehakse väljakirjutused ja konspektid üksikutele lehtedele, mõnikord ka vihikutesse, viimasel ajal järjest rohkem perfokaartidele.

Isiklikud kartoteegid kas on ühendatud märkmetega (harilikult perfokaartide puhul) või koosnevad ainult bibliograafilistest kirjetest. Kartoteekide suurus ulatub sadadest kuni 8 tuhandeni. Üks matemaatik koostab kartoteeki trükikaartidest. Bibliograafilisi kartoteeke peetakse harilikult laiemalt kui on uurimistöö teema, nii et kartoteek sisaldab üldist kui ka temaatilist informatsiooni. Üks õppejõud (õigusajaloolane) peab oma töödes viidatud kirjanduse (bibliograafiliste viidete) kartoteeki.

Mõned õppejõud (täppisteadlased) märgivad vajaliku kirjanduse ainult taskuraamatusse. Mõned ei säilita bibliograafilisi kaarte pärast teadusliku töö ilmumist.

Perfokaarte kasutab 62 küsitletut, s. o. 42%.⁶⁷ Suurem osa neist alustas alles hiljuti, nii et pole veel välja töötatud koodi ega deskriptoreid, osa kasutab oma deskriptoreid otsekoodina. Mõne probleemi või kateedri ulatuses on deskriptorid ühiselt välja töötatud. Perfokaardi kasutuselevõtmist takistab paljudel varem harilikel kaartidel alustatud kartoteek. Ka on raskusi perfokaartide saamisega. Paljud peavad perfokartoteeki paremaks tavalisest ja

⁶⁶ 1968. a. hakkas Riiklik Avalik Teaduslik-Tehniline Raamatukogu Moskas saatma kserokoopiaid mõnede TR RVA tellimuste rahuldamiseks. 1968. a. sügisest alates on kserokoopiaid võimalik teha ka TR-s.

⁶⁷ Olgu võrdluseks märgitud, et Dresdeni Tehnikaülikooli Metsamajandus-teaduskonna õppejõududest kasutas 1967. a. perfokaarte ainult 11%. — I. Koch. Wie informieren sich die Wissenschaftler? — Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1968, Jg. 82, H. 11, S. 660.

kavatsevad tulevikus üle minna. Rohkesti on perfokaardi kasutajaid arstiteadlaste ja kehakultuurlaste, vähe juristide seas.

Informatsioonimaterjale säilitatakse harilikult kodus. Igaühel on oma väljakujunenud süsteem, tavaliselt hoitakse väljakirjutusi ja konspekte temaatiliselt mappides ja ümbrikes, kartoteeke karpides.

Kas informatsiooni kogutakse individuaalselt või kollektiivselt? Enamik õppejõude on seni kogunud individuaalselt. Ainult üksikutes kateedrites (orgaanilise keemia, üldfüüsika, teoreetilise füüsika, matemaatilise analüüsi, taimesüsteematika, taimefüsioloogia, geoloogia, biokeemia, riigi ja õiguse ajaloo, tsiviilõiguse) on informatsiooni kollektiivne kogumine organiseeritud või organiseerimisjärgus.⁶⁸ Ühiselt kogutakse referaate perfokaartidel ja bibliograafilist informatsiooni kaartidel. Sageli toimub referaatide ja mikrofilmide kogumine kollektiivselt, kartoteegid aga on igaühel eraldi. Mõnes kateedris (näit. biokeemia, taimefüsioloogia) tellivad õppejõud ühiselt referaatajakirju. On ka kateedreid (näit. anorgaaniline keemia), kus on proovitud informatsiooni ühiselt koguda, see pole aga efektiivseks osutunud.

Rõhuv enamik õppejõude püsib arvamisel, et temaatika suure erinevuse tõttu pole mõeldavgi uurimisgruppide moodustamine ja informatsiooni kollektiivne kogumine. Mõned ütlevad, et otsimine ja leidmine pakuvad nii suurt naudingut, et seda ei taha loovutada. Informatsiooni otsimisel peetakse küll silmas kokkupuutepunkte teemade vahel ja eriti väljastpoolt Tartut informatsiooni kogudes arvestatakse mõnevõrra ka kolleegide vajadusi.

Kokkuvõte ja järeldused

Küsitlusandmete analüüs võimaldab teha järgmisi kokkuvõtteid:

1. Tartu ülikoolis töötava teadlase-pedagoogi informatsiooni-vajadus sõltub uuritava temaatika iseloomust, mille juures on määravaks: a) uurimisobjekti ajaline paiknevus (kaasaegne või ajaloolise kallakuga temaatika); b) teema uurimise tase ja selle tsentrumi asukoht (Tartus, vabariigis, Nõukogude Liidus või välismaal); c) uurimisobjekti territoriaalne asetus (lokaalne, vabariiklik, üleliiduline või internatsionaalne).

2. Õppejõudude poolt kasutatavate informatsiooniallikate ring on küllalt lai. Need grupeeruvad järgmiselt: a) allikad, kust saab otsest informatsiooni (kirjalikult fikseeritud informatsioonidokumentid); b) allikad, mis annavad uusi mõtteid (teaduslikud konverentsid ja sümposionid, isiklikud kontaktid, ajalehed). Mõlemad on hinnatavad. Informatsioonidokumentidest eelistatakse igal juhul originaali referaatidele.

⁶⁸ TRÜ Nõukogu otsus 30. det. 1966 kohustab kateedreid informatsiooni koguma kollektiivselt.

3. Teadlased ei ole rahul olemasoleva informatsioonisüsteemiga. Kaugelt rohkem aga kurdetakse informatsiooninappust kui informatsiooniuputust. Katastroofiline informatsioonivaegus valitseb välismaa, eriti kapitalismimaade informatsioonidokumentide osas. See areneb tõusvas suunas, mõjustab TRÜ-s tehtava teadusliku töö kvaliteeti, intensiivsust ja resultaate, tõstab tunduvalt teadusliku töö maksumust, kahjustab ka õppetööd.

4. Informatsiooniallikate hankimise teid võib jaotada: a) raamatukaubanduslikud, b) raamatukogulikud, c) isiklikel kontaktidel baseeruvad. Õppejõududel on tendents eelistada esimest (niipalju kui võimalik) ja kolmandat teed. Kolmas, kirjanduses mittofitsiaalseks nimetatud informatsioonilise teenindamise viis kipub ületama ofitsiaalset.

5. Väide, et teadlased saavad läbi ilma raamatukoguta⁶⁹, ei leia TRÜ-s kinnitust. See osutus õigeks ainult umbes 3% küsitletute puhul (ühiskonnateadustes, lokaalne temaatika). TR külastamissagedus varieerub: 1—3 korda nädalas, paar korda kuus. Suur osa õppejõude külastab TR ebaregulaarselt, vastavalt vajadusele. Külastatakse ka tsükliliselt, töötades raamatukogus teatud perioodil mitu päeva (või nädalat) järjest. Muidugi ei tohi unustada seda, et TRÜ õppejõududel ei ole kasutada muud informatsiooniteenistust peale raamatukoguliku.

6. TR informatsioonimaterjalide kasutamise intensiivsus sõltub suurest hulgast teguritest, mida võiks grupeerida

a) objektiivsed raamatukogupoolsed:

- 1) raamatukogus säilitatava vajaliku informatsiooni maht,
- 2) informatsioonimaterjalide korraldus (kättesaadavus),
- 3) raamatukogu fondide avatuse aste,
- 4) raamatukogu asukoht ja ruumid,
- 5) teenindamise kvaliteet ja kiirus;

objektiivsed õppejõupoolsed:

- 1) eriala ja temaatika iseloom,
- 2) isikliku raamatukogu suurus ja koostis,
- 3) kateedri raamatukogu koostis ja suurus;

b) subjektiivsed:

- 1) õppejõu teadusliku töö staaž,
- 2) sidemed teiste teadlastega,
- 3) teadusliku töö tegemise intensiivsus,
- 4) antud teema kallal töötamise aeg,

⁶⁹ C. F. J. Overhage. Science libraries: prospects and problems. — Science, 1967, vol. 155, No. 3764, p. 803; В. М. Оськина. Роль и место научной библиотеки в системе информации. — Библиотековедение и библиография за рубежом. Вып. 22. М., 1967, с. 86.

- 5) õppejõu harjumused ja uurijanatuur,
- 6) informatsioonisüsteemi tundmine oma erialal,
- 7) õppejõu loengukoormus ja -kursus,
- 8) administratiivsed ja ühiskondlikud kohustused.

7. TR osa on informatsioonitöös enamasti passiivne, aktiivseks vormiks võib pidada ainult uudiskirjanduse (väliskirjandus, autoreferaadid) bülletàäne. Vastavalt sellele peab õppejõud ise olema hoopis aktiivsem, sest informatsioon ei jookse kateedrisse ega koju kätte.

8. Sellele vaatamata õppejõud enamikus TR-le suuri pretensioone ei esitanud, sest nad on harjunud raamatukogu passiivsete vanade teenindamisviisidega ja eelistavad suuremalt osalt otsida raamatukogus informatsiooni iseseisvalt, ilma raamatukogutöötajat «tülitamata». ⁷⁰ Seejuures nad muidugi ei tea, kas saavad kätte kõik TR-s salvestatud vajaliku informatsiooni. Näib osutuvat tõeks USA informatsiooniteadlase C. Conradi väide, et «vajadused arenevad peamiselt siis, kui kasutajad muutuvad sõltuvaks olemasolevast süsteemist». ⁷¹ Olemasoleva informatsioonisüsteemi võimalused piiravad kasutaja nõudmisi. ⁷²

9. TR ja ka teised TRÜ õppejõududel kasutada olevad raamatukogud rahuldavad teadlaste informatsioonivajadust puudulikult eeskätt järgmistel põhjustel:

- a) perioodika sisu on avamata,
- b) väliskirjandust on vähe,
- c) puuduvad kiirkoopiategemise võimalused,
- d) puudub informatsioonivahendite propaganda ja teatmeaparaadi tutvustamine.

10. Küsimusele, kas TR rahuldab mõnda teadusala paremini kui teist, on raske vastata. Peaaegu kõige halvemas olukorras on ühiskonnateadlased, seejärel aga arstiteadlased. ⁷³ Vaevalt siin

⁷⁰ Analoogilisi tähelepanekuid on tehtud ka teistes ülikoolides. — J. Cook. The science information problem. — The Advancement of Science, 1966, vol. 23, No. 112, p. 307; L. Uytterschaut. Literature searching methods in social science research. A pilot enquiry. — Bulletin de l'Association internationale des documentalistes et techniciens, 1966, t. 3, n° 2, p. 27. Huvitav ja tõepärane on E. Törnuddi väide, et Euroopa ülikoolides on traditsiooniline joon «tee ise», Ameerikas aga õpivad üliõpilased juba varakult teistelt küsima. — E. Törnudd. Dokumentation und Forscher als ihre Benutzer. — Nachrichten Dokumentation, 1964, Jg. 15, H. 4, S. 184.

⁷¹ C. C. Conrad. Coordination and integration of technical information services. — Journal of Chemical Documentation, 1967, vol. 7, No. 2, p. 111.

⁷² H. Menzel. Information needs and uses in science and technology. — Annual Review of Information Science and Technology, 1966, vol. 1, p. 51.

⁷³ Sveitsi ülikoolides on küsitluse andmeil samuti kõige halvemini rahuldatud ühiskonnateadlased, paremini arsti-, loodus- ja tehnikateadlased — M. Wehrli. Hochschule und Bibliothek. — Publikationen der Vereinigung Schweizerischer Bibliothekare (Bern), Nr. 22, 1967, S. 39.

võrdlemine raamatukogu seisukohalt olulist resultaati annab, sest väga palju sõltub, vähemalt TRU-s, ühelt poolt bibliograafiliste väljaannete süsteemist ja teiselt poolt väliskirjanduse kättesaadavusest.

11. Et vastuvaidlematult kõige olulisemaks alginformatsiooni allikaks on teadlasele-õppejõule teaduslik perioodika, ilmneb suur vastuolu raamatukogulikus informatsiooniteenistuses: raamatukogutöötajad kulutavad endiselt lõviosa oma ajast ja energiast raamatute komplekteerimisele, läbitöötamisele ja säilitamisele, teadlane aga on jäetud peaaegu omapead perioodika juurde.

Eeltoodust tulenevad järgmised järeldused:

1. Nõukogude Liidus kehtestatud sundeksemplaride süsteem teaduslikele raamatukogudele vajab reformimist — massibrošüürid tuleb asendada väikesetiraažiliste teaduslike konverentside jm. materjalidega.

2. Kirjanduse komplekteerimiseks eraldatud välisvaluuta limiidi jaotamisel ei ole õige praeguste kohmakate teadusliku kommunikatsiooni vahendite (RVA, mikrofilmid) puhul lähtuda mehaaniliselt riiklike (vabariiklike) raamatukogude süsteemist, arvestamata perifeerias asuvate ülikoolide teaduslikku kaalu.⁷⁴

3. Käteedrite raamatukogude komplekteerimise põhimõtted vajaksid läbikaalumist kitsalt ametkondlike materjalide ja separaatide kogumise aspektist.

4. Teadlaste efektiivse teenindamise probleemi lahendamine peaks teaduslikes raamatukogudes esile kutsuma järgmisi struktuurilisi muudatusi, mida tuleks ka juba ette näha uute hoonete projekteerimisel: a) iseseisev perioodika osakond, mis peaks olema kompleksne, hõlmates komplekteerimise, töötlemise ja teenindamise⁷⁵, võib-olla isegi informatsioonisektori; b) teadusliku informatsiooni osakond ja selle koosseisus (kui mitte koguni omaette osakonnana) instruktiivsektor.

Informatsiooniosakonna funktsioonid oleksid peale otsese informatsioonitöö, milleks kuluks iga teaduskonna jaoks vähemalt üks spetsialist (informaator, referent), veel järgmised: instruktiivsed — õppejõudude instrueerimiseks informatsioonivahendite kasutamisest; organisatsioonilised — informatsioonitöö korraldamine üli-

⁷⁴ NSV Liidu Kultuuriministeeriumi kolleegium otsustas NSV Liidu Ministrite Nõukogu otsuse 29. nov. 1966. a., nr. 916 «Teaduslik-tehnilise informatsiooni üleriiklikust süsteemist» täitmiseks luua väliskirjanduse fondide ratsionaalse süsteemi V. I. Lenini nim. Raamatukogu, M. J. Saltõkov-Stšedrini nim. Raamatukogu, Väliskirjanduse Raamatukogu ja vabariiklike raamatukogude baasil. — Основные мероприятия по развитию универсальных научных библиотек как части общегосударственной системы научно-технической информации. М., 1967, с. 8.

⁷⁵ Võrdle З. Дафинов. Некоторые вопросы организации и деятельности вузовских библиотек. — Библиотековедение и библиография за рубежом. Вып. 24. М., 1968, с. 35.

koolis ja raamatukogus; metoodilised — kateedritele ja õppejõududele metoodilise abi osutamine kartoteekide ja bibliograafiate koostamises; teaduslikud — jätkata ja süvendada õppejõudude informatsioonivajaduse ja selle rahuldamise teede ning võimaluste uurimist.

5. TRÜ õppejõudude informatsioonivajaduse uurimist tuleks edaspidi jätkata juba hoopis sügavamalt ja mitmes suunas, põhieesmärgiga selgitada kasutamata ressursse TR informatsioonivõimsuses. Teemad võiksid olla näit. bibliograafiliste allikate kasutamine, eriti ühiskonnateadustes; informatsiooniliste trükikaartide vähese kasutamise põhjuste analüüs; kateedri informatsioonimaterjalide ja informatsioonitöö võimalik osatähtsus ja koht TRÜ informatsioonisüsteemis; väliskirjandusest saadava informatsiooni käibeag ja käibekulud.⁷⁶ Siit saaks mingi pildi ühelt poolt informatsiooni sisulise väärtuse kahanemisest seoses käibeaja pikenedamisega ja teiselt poolt informatsiooni rahalise väärtuse (maksumuse) tõusust. Huvitav oleks ka püüda ligikaudseltki määrata, kui suur on mõlemapoolne informatsioonikadu — raamatukogu poolt informatsiooni mahajooksmine ja õppejõu poolt puudujääk.⁷⁷

* * *

Läbiviidud küsitluse-vestluse hinnanguna võiks lõpuks märkida, et tööd alustati vähese teoreetilise ettevalmistusega. Selle tõttu püstitati eesmärk liiga ebamääraselt, küsimuste ring haarati liiga lai. Ei osatud ka lähemalt määrata, keda ja kui paljusid küsitleda. Ei fikseeritud eelnevalt, mis osas koguda ainult statistilisi andmeid ja milles selgitada asja olemust ning põhjuseid. Küsitluse käigus puudus küllalt asjatundlik juhendamine ja koordineerimine, mistõttu küsitlemine ei toimunud ühtlasel tasemel, ja osa vastuseid jäi üldsõnaliseks. Küsitletavatel ei jäänud aega küsimusse põhjalikumaks süvenemiseks.

Küsitluse-vestluse meetod kõigile tema puudustele⁷⁸ ja rakendamisel tehtud vigadele vaatamata osutus meie arvates niisuguse uurimuse esimese etapina ikkagi kõige otstarbekamaks. Seda nimelt järgmistel põhjustel: 1) oli võimalik selgitada terminoloogilisi arusaamatusi (näit. paljud õppejõud ei tee vahet kataloogi ja kartoteegi vahel, bibliograafiaid ei eraldata pealkirjade järgi jne.); 2) vestluses selgus neid momente, mida raamatukogutöötaja poleks osanud näit. ankeedi koostamisel ette näha; 3) ilmnes, et välja-

⁷⁶ Käibeag — informatsioonivajaduse tekkimisest kuni informatsiooni saamiseni; käibekulud — sõidud Moskvasse ja mujale, käsitsi kopeerimise aeg, fotokopia hind jne.

⁷⁷ Informatsiooni ökonoomilisele efektiivsusele on seni väga vähe tähelepanu pööratud. Vt. ka Д. Д. Москвин. Об экономической эффективности информации. — Научно-техническая информация, 1966, № 2, с. 3—4.

⁷⁸ Vt. käesolev töö, lk. 99.

pakutava vastuse variantidega võib üht osa õppejõude mõjutada; 4) oli võimalik paljudel juhtudel selgitada mitte ainult informatsioonivajaduse olemust ja selle rahuldamise teid, vaid ka ühe või teise nähtuse põhjusi; 5) õppejõud tunnistasid, et nad ankeeti poleks kunagi nii hoolikalt täitma hakanud.

Töö käigus selgus ühtlasi, et teadlaste informatsioonivajaduse uurimine on väga huvitav ja tänuväärne töö. Selleks aga, et teha ulatuslikumaid üldistusi ja konkreetseid järeldusi, kuidas oleks efektiivne ülikooliteadlaste informatsiooniteenistust parandada, on vaja kompleksset, väga põhjalikku ja pikaajalist uurimist.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ПОТРЕБНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА И ИХ УДОВЛЕТВОРЕНИЕ

К. Ноодла

Резюме

На основе материалов опроса 146 преподавателей дается попытка систематизировать и охарактеризовать информационные потребности преподавателей-ученых Тартуского государственного университета (ТГУ), основные направления в удовлетворении этих потребностей и роль Научной библиотеки (НБ) ТГУ в этом.

Информационные потребности преподавателей в зависимости от целевого назначения делятся на отраслевые и тематические, а в зависимости от выхода информационных материалов — на текущие и ретроспективные. Используемые информационные источники рассматриваются с точки зрения печатной, неопубликованной и устной информации. Выяснилось, что большим спросом пользуются журнальные статьи, сборники научных работ и материалы научных конференций. Научные монографии рядом преподавателей расцениваются с точки зрения методики исследования. Справочная литература используется в основном по смежным отраслям и в первую очередь для учебной работы. Преподаватели общественных дисциплин используют довольно много газетной информации. Из неопубликованных материалов большой интерес вызывают диссертации. Потребность в других неопубликованных материалах большей частью доминирует среди экономистов и юристов. Из информационных документов решительно предпочитается оригинал реферату. Устные источники информации имеют особое качество, способствуя возникновению новых идей.

Этапы разыскания и собирания информации анализируются в статье, начиная с предварительной библиографической информации. С нею преподаватели знакомятся по тематическим планам

издательств и книготорговым бюллетеням в книжных магазинах. Для сбора текущей информации преподаватели широко пользуются в НБ открытым доступом к периодическим изданиям текущего года, но недостаточно используется открытый доступ к новым книгам. Важнейшими источниками вторичной информации являются реферативные журналы, обзорные статьи и библиографическая информация из отраслевых журналов. Интенсивно используются информационные бюллетени НБ (по иностранной литературе и по авторефератам). Мало используются библиографические бюллетени Фундаментальной библиотеки общественных наук им. В. П. Волгина Академии наук СССР, «летописи» и информационные печатные карточки. Как правило, несколькими источниками пользуются параллельно. Зачастую информация, содержащаяся в иностранной периодике, оценивается выше отечественной.

Поиск вторичной ретроспективной информации дополняется личными картотеками преподавателей, библиотечными каталогами и помощью, оказываемой библиографическим отделом. Из каталогов используются оба (алфавитный и систематический), но в какой-то степени предпочтение отдается алфавитному. В адрес систематического каталога и системы каталогов НБ высказывается также и критика. Медики желают иметь предметный каталог. В отдел библиографии НБ преподаватели обращаются редко, главным образом по вопросам истории науки и по вопросам методики ссылок. Для сбора ретроспективной первичной информации фонды НБ используются сравнительно слабо, главным образом исследователями общественных наук и истории науки.

Без НБ ученые обычно не могут обойтись, т. к. в Тарту не имеется другого информационного центра. Используются также библиотеки кафедр, в которых учеными точных наук собраны отписки и микрофильмы.

Для восполнения имеющихся пробелов в пользовании информационных каналов, обусловленных системой библиотек ТГУ, преподаватели обращаются к 1) МБА, объем которого все возрастает, 2) другим библиотекам, в первую очередь Москвы и Ленинграда, 3) другим источникам (главным образом непосредственным контактам с другими специалистами). Посредством всех этих путей в первую очередь разыскивается иностранная литература.

В статье рассматриваются также вопросы ознакомления и умения пользоваться справочными материалами и справочным аппаратом НБ. Выяснилось, что здесь имеется ряд существенных пробелов. Две трети опрошенных преподавателей осведомлены, что они недостаточно знают информационные материалы и от них исходит ряд предложений относительно способов инструктирования.

Наконец, в статье обращается внимание на личный информационный фонд преподавателя, составными частями которого являются личная библиотека специальной литературы, микрофильмы и фотокопии, конспекты, выписки, заметки и библиографическая картотека. Количество книг в личных библиотеках достигает 12 тыс. томов. Личные библиографические картотеки либо объединены с заметками, либо состоят только из библиографических описаний. Объем картотек достигает до 8 тыс. наименований. Перфокартами пользуется 42% опрошенных, главным образом ученые в области медицины и физической культуры. На отдельных кафедрах организован коллективный сбор информации, но большей частью предпочитается индивидуальный способ собирания.

В заключение статьи делается вывод, что ученые недовольны существующей системой информации. Особенно большой недостаток ощущается в зарубежных информационных источниках. Интенсивность использования информационных материалов НБ во многом зависит от факторов, которые группируются автором по объективным и субъективным признакам. Роль НБ в информационной работе большей частью пассивна. Ученые же больших претензий НБ не предъявляют, так как они свыклись с пассивными методами обслуживания в библиотеке и предпочитают в основном разыскивать информацию самостоятельно. В самых неблагоприятных условиях в отношении информационных поисков находятся ученые общественных наук.

Отмечено также противоречие: главным информационным источником для ученых служит периодика, библиотеки же в основном работают с книгами.

THE INFORMATION NEEDS OF THE TEACHING STAFF OF TARTU STATE UNIVERSITY AND THE MEANS OF SATISFYING THEM

K. Noodla

Summary

On the basis of the data obtained from interviewing 146 persons an attempt is made to determine and systematise the nature of the information needs of the teachers and scientists of Tartu University, the basic methods by which these needs are satisfied, and the role played in this process by the Scientific Library of the University.

According to their nature, the information needs of the University staff may be classified under two heads: information concerning the discipline as a whole, and information concerning the narrow subject under investigation; and, in regard to the time of publication, as current and retrospective.

The sources of information comprise both printed and unprinted materials, as well as oral communications. The sources most widely used are articles in periodicals, scientific collection books and materials of scientific conferences. Monographs are valued chiefly for their methods of investigation. Works of reference are mostly used as sources of information on associated subjects, and are primarily consulted for practical teaching purposes. Lecturers in social sciences also make ample use of newspaper information. Among the unpublished materials dissertations are in great demand. But other kinds of unprinted matter are frequently called for in economics and law. In all cases originals are preferred to abstracts. Oral sources of information have a quality of their own, and serve to suggest new ideas.

The search for and gathering of information passes through a number of stages. It usually begins with the collection of preliminary bibliographical information, which is obtained from publishers' prospectuses and bookshop catalogues. Current information is largely supplied by the periodical publications available on the shelves in the Library reading-room. Less attention is paid to the shelf where recent book acquisitions are displayed. The chief sources of current secondary information are the abstract journals, and the surveys and bibliographical items in the specialised periodical press. The Library issues bulletins covering the foreign literature and dissertation abstracts, and these are intensively used. There is less demand for the bibliographical bulletins of the Volgin Library of Social Sciences affiliated to the Academy of Sciences of the U.S.S.R., the State bibliographies of the U.S.S.R., and the various series of printed index cards distributed by the central libraries. As a rule, a number of sources of various types are consulted simultaneously. The quality of the information contained in foreign periodicals is often regarded as higher than that of the corresponding Soviet publications.

When retrospective secondary information is needed, the above-mentioned sources may be supplemented by the scientist's personal card files, the Library catalogues and advice proffered by the Department of Bibliography. Both of the master catalogues, the alphabetic and the systematic, are constantly consulted, the former being somewhat more popular. Critical remarks have been expressed concerning the systematic catalogue, and the whole arrangement of catalogues in general. Medical men have stressed the need for a subject catalogue to meet their special requirements. The teaching staff seldom approach the Department of Bibliography for consultation, and when they do so they are usually anxious to find their bearings in problems of the history of science and to get advice concerning the technique of references and footnotes. The main stock of the Library are seldom drawn on for the purposes of

gathering primary retrospective information, except for the fields of the social sciences in general, and also the history of science.

As a rule, members of the University staff cannot manage without the Library, because there is no other information centre at Tartu. In addition they may consult the libraries attached to the different *cathedrae*, some of which possess useful collections of off-prints and microfilms.

Apart from the facilities provided by the University libraries, information is obtained from: (1) the interlibrary subscription network, with which the Library is becoming increasingly involved; (2) other libraries, particularly some of the large libraries in Moscow and Leningrad; (3) various subsidiary channels (many of which take the form of direct contacts with other specialists). The chief object in the vast majority of these cases is to obtain literature published abroad.

We have also attempted to estimate to what extent the University teaching staff is acquainted with the reference materials available at the Library, and to what extent they are familiar with the reference apparatus. These aspects left much to be desired. Two-thirds of the people questioned confessed to an inadequate acquaintance with the available sources of information: Many put forward valuable suggestions for the instruction of the reading public.

Lastly we discuss the individual sources of information, including personal libraries and specialised collections, microfilms and photostatic copies, synopses, cuttings, notes and bibliographical files. The personal libraries may contain up to twelve thousand volumes. Some individual card indexes carry only the necessary bibliographical data, but others are richly annotated. Some of them hold as many as eight thousand entries. Forty-two per cent of the persons questioned make use of punched cards, especially medical men and members of the Department of Physical Culture. A few *cathedrae* gather information on a collective basis, but in most cases the work is done individually.

In conclusion it is pointed out that there are grounds for dissatisfaction with the existing system of information supply. Especially acute is the lack of foreign sources of information. The intensity of use of the Library's information service is conditioned by a wide range of factors, which are here classified as objective or subjective respectively. The role played by the Library in the process of supplying information is in most cases a passive one. However, there was little reproach on this score since the teaching staff is accustomed to the present state of affairs and most of its members prefer to acquire their information independently. Worst catered for on the whole are the social sciences.

Finally there remains an essential contradiction: the primary source of information for scientists are periodical publications, but the libraries are chiefly concerned with cataloguing books.